

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Географічний факультет. Кафедра економічної і соціальної географії

В. о. завідувача кафедри
_____ доц. Гудзеляк І. І.
“ _____ ” _____ 2022 р.

ДИДАКТИЧНІ І ВИХОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ
ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Магістерська робота

Виконала: студ.ГРОМ-21с

Гліба М. М.

Науковий керівник:

доц. Гудзеляк І. І.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН КРАЇН У ДИДАКТИЧНИХ І ВИХОВНИХ ЦІЛЯХ	6
1.1. Поняттєво-термінна складова вивчення етнічних меншин країн.....	6
1.2. Підходи до типології європейських країн за етнічною та етнотериторіальною структурою населення	13
1.3. Методи географічного дослідження етнічного складу населення країн та етнічних меншин.....	19
Розділ 2. СУПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН	24
2.1. Історико-географічні особливості заселення Європи.....	24
2.2. Формування кордонів на політичній карті Європи.....	25
2.3. Географія розселення етнічних меншин в європейських країнах.....	27
2.4. Інкультурація та акультурація етнічних меншин у європейських країнах.....	35
2.5. Вплив сучасних міграційних процесів на етнічний склад населення європейських країн.....	38
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДИДАКТИЧНОЇ І ВИХОВНОЇ РОБОТИ УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН ЄВРОПИ	41
3.1. Нові програми з географії та компетентнісний підхід у її викладанні	41
3.2. Методика викладання етногеографічних знань у середній школі.....	48
3.3. Методика проведення виховних заходів у контексті вивчення етнічного складу населення країн Європи.....	55
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі становлення української державності побудова нового громадянського суспільства та його інтеграція в європейське і світове співтовариство є пріоритетними завданнями України. Становлення українського народу як єдиної політичної нації стало об'єднуючою ідеєю формування сучасної багатонаціональної полікультурної держави, в якій тісно переплетені культури багатьох народів, їх мови, традиції та звичаї, хоча 75% населення є українцями. Російсько-українська війна підтвердила, що українці як політична нація відбулася. Проте важливим є вивчення різних етнічних меншин вже у школі, адже це дуже важливо для інтеграції в європейське суспільство та виховання толерантності до інших етносів у майбутнього покоління.

Життєві реалії акцентують увагу на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя етнічних меншин Європи, на загальнолюдських цінностях, що виховують у суспільстві толерантність, повагу до інших поглядів, культур, релігій, уміння спілкуватися й адаптуватися в полікультурному середовищі. Саме тому сьогодні набувають особливої гостроти та надзвичайної важливості питання надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, мови, культури, формування власної національної гідності.

“Всі народи мають право на самовизначення. За силою цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток”, - проголошує ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Питання етнічних меншин завжди є актуальними. Проблема статусу національних меншин пов'язана з демографічними, соціальними, культурними, особистісними чинниками, що продукують широкий спектр політичних наслідків. Ці та низка інших факторів мають геопросторовий вимір, який полягає у вивченні ролі та розташування меншин у країнах Європи, вивченні взаємовпливу національних меншин у європейському геопросторі. Сучасні

етнонаціональні процеси повинні досліджуватися з позицій як географізму, так і історизму.

Метою дослідження є проаналізувати особливості вивчення, розміщення, типологію, інкультурацію, акультурацію етнічних меншин у європейському геопросторі; формування толерантного ставлення до представників інших етнічних груп; сформувані підходи якісного подання матеріалу на уроках географії та позакласних заходах.

Завдання дослідження:

- визначити розміщення етнічних меншин у Європі;
- з'ясувати роль і місце етнічних меншин у геокультурному та геополітичному житті європейських країн;
- проаналізувати статус етнічних меншин у контексті міжнародних відносин.

Об'єкт дослідження – етнічні меншини в європейських країнах.

Предмет дослідження – дидактичні та виховні аспекти використання матеріалу щодо особливостей розміщення та соціально-правового статусу етнічних меншин у країнах Європи для навчально-виховного процесу.

Науково-теоретичною основою виконаного магістерського дослідження стали праці провідних *географів*: В. В. Безуглого, М. Р. Влах, А. П. Голікова, І. І. Гудзеляк, В. О. Джамана, М. С. Дністрянського, А. І. Доценка, Н. А. Казакової, М. М. Книш, С. Г. Коберник, Р. Р. Коваленка, С. П. Кузика, П. О. Масляка, М. Д. Пістуна, С. В. Трохимчука, П. О. Чорномаза, О. І. Шаблія, а також *істориків* – І. С. Агафонової, О. В. Козак, І. С. Міронової, Ю. В. Котляра; *етнологів* – В. Б. Євтуха; *філологів* – Бацевича Ф. С.; *філософів* – В. П. Мельника та А. С. Синиці; *педагогів* – Г. В. Ковальчук, М. Г. Криловця, Л. М. Маєвської, Н. М. Маслової; *політологів* – К. М. Вітмана, Л. А. Ляпіної, Г. І. Луцишин, А. В. Матієнка; *правників* – Васильєва Т. А., О. І. Котляр та ін.

Інформаційною базою для написання магістерської роботи слугували нормативні та методичні документи Міністерства освіти і науки України, наукові монографії, статті, шкільні підручники та навчально-методичні

посібники для вчителів, а також вищих закладів освіти. Статистичні дані зібрано через офіційні електронні ресурси Міністерства освіти і науки України, Європейського Союзу, ООН, Укрінформу, окремих європейських країн, The World Factbook, World Population Prospects.

Структура роботи. Магістерська робота складається з трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (108 позицій), таблиць (12) і рисунків (3).

Застосовано низку методів і прийомів дослідження, зокрема загальнонаукові (системно-структурний підхід, історичний аналіз) та конкретно-наукові (порівняльний, соціально-економіко-географічний, картографічний та ін.)

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН КРАЇН У ДИДАКТИЧНИХ І ВИХОВНИХ ЦІЛЯХ

1.1. Поняттєво-термінна складова вивчення етнічних меншин країн

Термін “етнічна меншина” почав вживатися порівняно недавно і його розуміння ґрунтується на основі підходів, які пропонують дослідники. Однак виявилось, що більшість етнополітологів, аналізуючи проблему національних меншин, ще не виробили єдиного підходу та оцінки даного поняття. Отже, у науковій літературі не існує чіткого і сталого тлумачення терміну “етнічна меншина” чи “національна меншина”. Часто до однієї категорії людей у різних країнах застосовуються різні поняття, що ускладнює розуміння цього явища. Окрім того, певні дискусії викликає співвідношення понять “етнічна меншина, група” та “національна меншина”.

Етнос (від давньогрец. *ἔθνος* – *народ*) – стійке соціальне угруповання людей, що виникло упродовж тривалого історичного розвитку на певній території, де люди мають власну біологічну складову (раса, спільне походження) [2; 4; 12], мову, культуру, усвідомлення власної єдності та відмінності від інших етносів [45; 97; 108]. Важливі умови формування етносу – спільність мови та території (батьківщини) [108]. Але й територіально роз’єднані групи одного етносу можуть тривалий час зберігати свою національну самобутність, яка виражається у звичаях, народному мистецтві, релігії, нормах поведінки, обрядах, специфічних нормах господарського життя тощо [74]. Етнічна самосвідомість завжди поєднується з прагненням етносу до власної соціально-територіальної організації, творення держав [45; 97]. У той самий час, етнічні процеси природно тісно пов’язані з соціально-економічними [108]. *Етнос* – поняття широке; воно охоплює різні рівні самоорганізації популяцій людей, як-от нації, народності, групи споріднених племен, окремі племена. У сучасному світі нараховують від 3 до 5 тис. різних етносів (на їхнє число значною мірою впливають процеси етнічної консолідації, дивергенції, окультурації та асиміляції) [4; 45; 97].

Поняття “*етнос*” відноситься до досить давніх понять, створених людством у процесі свого розвитку. В найдавніших письмових документах різних народів, які дійшли до нашого часу — релігійних, історичних і юридичних текстах згадуються різні держави і племена та стосунки між ними. Досить згадати Римську імперію, де, окрім римського права, для іноземців існувало так зване “право народів” (лат. *jus gentium*), аналог сучасного міжнародного права, яке регулювало відносини з представниками племен, які не входили до складу Римської держави. Саме в античні часи з’являється поняття “язичник” – людина, яка вірить у богів свого племені, на відміну від людей, які вірять у Всевишнього Бога, єдиного для всіх людей, незалежно від племені. Це поняття потім отримало подальший розвиток у християнські часи Середньовіччя. Вживання поняття “етнос” у Західній Європі зменшується після появи християнських держав і пов’язаного з ними поняття “націй” (лат. *nationes*) [4; 45; 97; 108].

У сучасному науковому розумінні термін вперше був використаний американськими вченими-евгенологами [джерело?]. Згодом закріплений в етнічній антропології, замінивши колоніальну термінологію загальнобщинності. Грецьке *ἔθνικός* “племінний; народний; язичницький” є похідним від дав.-гр. *ἔθνος* — “громада; плем’я, народ”, етимологічно “група своїх людей” [4; 45; 97; 108].

Нині термін “*етнос*” став науковим поняттям, котрий не є еквівалентом “демосу” (народу) у значенні специфічної міжпоколінної історико-культурної і природної, усвідомленої людьми спільноти. Частина публіцистів поняття “етнос” вживає як науковий термін для означення всіх історичних типів етнічних спільнот від племен до сучасних націй [108].

Отже, у найширшому розумінні, поняття “етнос” означає весь еволюційний ланцюжок виникнення і становлення **етносу**. Якнайповніше еволюційний ланцюжок можна зобразити так:

рід → плем’я → союз племен → народність → народ → нація.

Усі ці стадії є історичними типами етнічних спільнот, своєрідні стадії етносу. Нація — результат еволюційного процесу етносу, вінець його еволюції, його закінчене соціокультурне оформлення у формі свідомого населення окремої держави.

Поняття етносу як категорії, що узагальнює ознаки етнічних спільнот на всіх етапах історії людства, розроблялося переважно в російській, радянській і пострадянській етнографії. У російській етнології термін «етнос» уживається майже в усіх випадках, коли мова йде про народ і націю.

Щодо *етнографічної ієрархії етносу* розрізняють етнічні (національні) та етнографічні групи (наприклад, в українців — бойки, лемки, гуцули, поліщуки) [38; 39; 45; 108].

Поряд з етносами виділяють над- та субкатегорії:

– *метаєтноси* (метаєтнічні спільноті) – групи народів, що мають спільні риси культури і спільну самосвідомість;

– *субєтноси* (субетнічні групи) – окремі частини народу, яка виникає внаслідок територіального й культурного відокремлення [108].

Етнічна група (мовно-етнічна група) – територіальна частина певного етносу, якій притаманні особливості в культурі, побуті, мові (наявність діалекту, говору, говірки), а також особлива самосвідомість і, звичайно, самоназва.

Термін “етнічна група” часто вживається як синонім термінів “етнічність” та “етнічна ідентичність”, “нація”, “національна група”, “етнічна” та “національна меншина” тощо. Втім, значна частина західних учених взагалі не вважає за потрібне займатись питаннями визначень [4; 74; 108]. У міжнародному праві терміни “етнічність”, “єтноси”, “етнічна група” та деякі близькі їм – відсутні, замість них вживаються терміни “нація”, “народ” та “національна меншина” [4; 108]. На думку деяких українських науковців, без таких визначень не завжди зрозуміло, про що конкретно йдеться, тим більше, що за кожним із цих термінів стоять далеко не однакові феномени [4; 108]. Проблема визначення поняття “етнічна група” ускладнюється тим, що колишні

советські вчені зловживали соціологічними категоріями, а західні — психологічними [4; 38; 108]. *Етнографічна група* — невелика частина певного етносу, яка територіально відійшла від нього в результаті міграції, але зберегла попередню етнічну свідомість, мову, особливості культури й побуту (наприклад, українці в Італії, Іспанії, Німеччині, Франції тощо) [38; 108].

За твердженням західних учених, характерною рисою етнонаціональних груп є те, що, по-перше, у країнах свого проживання, вони, як правило, не мають власної національної державності, а по-друге, ”вони мають свою історію (англ. *history*), але не мають власної історичності (англ. *historicity*), тобто виявляють себе у сфері культури і не є активними історичними суб'єктами” [4; 38; 108].

При всіх розходженнях *концепції етносу* мають низку спільних недоліків. Опора на поняття, обсяг яких сам собою є предметом дискусії (мова, культура, територія), робить побудову теорії і самого визначення етносу вкрай ускладненим. Поняття етносу відбиває повною мірою лише властивості етнічних спільнот — націй. Стосовно донаціональних стадій розвитку, з характерними для них культурно-лінгвістичною варіативністю і позаетнічними формами самосвідомості, поняття етносу виявилось непродуктивним (наприклад, категорія “народність”).

У західній соціально-культурній антропології поняття етносу уживається порівняно рідко, а питання побудови його теорії не вважається актуальним. Уживанішим є поняття “етнічність”, що відбиває приналежність до певної нації або етнічної групи. Дотепер зберігає свою значимість дане Максом Вебером визначення етнічної групи: це така група, члени якої “мають суб'єктивну віру в своє спільне походження через схожість фізичного вигляду або звичаїв, або того й другого разом, або ж через спільну пам'ять про колонізацію і міграцію”. Важливу роль у створенні теоретичної основи для вивчення етнічності відіграли роботи норвезького вченого Ф. Барта з проблеми співвідношення етнічних і соціальних границь. Ф. Барт звернув увагу, що характеристики, використовувані для визначення етнічних груп, не можуть

зводиться до суми культурного матеріалу, що міститься в межах етнічних кордонів. Етнічні групи (або етноси) визначаються насамперед за тим характеристиками, що самі члени групи вважають для себе значимими і які лежать в основі самосвідомості.

В основу визначення поняття “*етнічна меншина*” покладений комплексний підхід, який включає всі типологічні та видові різновиди, що базуються на загальних критеріях. Зокрема, окреслюються такі критерії, як кількісний критерій та термін проживання на території держави, наявність громадянства, стійких етнічних, релігійних і мовних характеристик, почуття солідарності [1, с. 11; 37; 38].

Етнічна меншина – це група людей, некорінного етнічного походження, які живуть у сучасному для себе етносередовищі. Тотожне визначення терміну “національна меншина” – це групи населення, осілі у будь-якій державі, які перебувають у кількісній та фактичній меншості щодо титульної нації або становлять менше 50% усього населення, культивують свою національну унікальність, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, мовними, культурними або релігійними ознаками, усвідомлюють свою етнічну окремішність [44, с. 9].

Зараз ситуація свідчить про значний інтерес країн, міжнародних організацій, учених-теоретиків і практиків до розв’язання питань національних меншин, однак до останнього часу жодна з таких дефініцій не стала загальновизнаною. Тому є багато причин, серед них і специфічні обставини та ситуації у світі, за яких виникли й існують меншини, а також значна різниця в національних підходах і державній політиці країн Європи щодо цього питання. Проте, існують дві основні причини такого стану справ – політична і юридична. По-перше, держави шукають шляхи оптимального одночасного вирішення подвійної проблеми: ефективного захисту меншин та збереження територіальної цілісності й національного суверенітету держави. По-друге, на сучасному етапі виявилось неможливим знайти загальноприйняте правове визначення, яке б стосувалося всіх категорій меншин – расових, етнічних,

національних, релігійних, мовних та ін. Загальновизнаною можна вважати лише класифікацію меншин, установлену Декларацією ООН 1992 р., де йдеться про права осіб, які належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин [31].

Термін “*етнічна група / громада / меншина*” є цілком прийнятним при визначенні спільноти, до якої належить група осіб-громадян країни іншого, ніж титульна нація, етнічного походження, яка за історичних обставин проживає на її території тривалий час, є недомінуючою і чисельно меншою від решти населення та прагне само ідентифікації.

Варто зазначити, що більшість країн світу, які в той чи інший спосіб визнають існування меншин на своїй території, формулюють визначення поняття меншин або критерії для визначення осіб, які до них належать, у національному законодавстві чи в політичних актах з урахуванням конкретних національних обставин та сучасних міжнародно-правових концепцій.

Аналіз таких документів свідчить про те, що країни при вирішенні питання про визначення поняття “національна меншина” та осіб, що до них належать, на національному рівні найчастіше беруть до уваги певні об’єктивні та суб’єктивні критерії. Український дослідник В. Євтух, характеризує поняття “етнічна меншина” за кількома критеріями [44; 45]:

– умовою реалізації етнічної меншини як цілісної структури є її взаємодія з іншими етнічними групами населення країни проживання, під час якої наповнюється змістом формула “ми-вони”;

– етнічна меншина – це чітко визначений статус у відносинах, які складаються в поліетнічному суспільстві, де базовою є формула “більшість-меншість”;

– етнічна меншина є своєрідним різновидом спільноти людей, яка ґрунтується на їхньому соціальному походженні, має спільні мовно-культурні характеристики, психологічні орієнтації та усвідомлення належності до цієї спільноти;

– межі терміну “етнічна меншина” визначаються його співвідношенням із терміном “етнічна група” та “національна група” [12, с. 496].

Дидактичні особливості життєдіяльності етносів та вирішення етнічних питань у сучасних умовах є важливими і актуальними, є потребою часу та різні науки займаються вивченням етносів, зокрема етнологія і етнографія, етногеографія.

Етнологія – гуманітарна наука, що вивчає загальні закони існування і розвитку етносів [12; 38; 108]. **Етнографія** – гуманітарна наука, що описує етноси, їхні особливості. Термін є запозиченням із західноєвропейських мов; нім. *Ethnographie*, фр. *ethnographie* утворено з основи грец. *ἔθνος* “плем’я, народ” і компонента – *γράφια*, вживаного тільки в складних іменниках і пов’язаного з грецьким *γράφω* “пишу” [12; 38; 108].

Дидактика (давньогрец. *διδασκτικός* – той, хто навчає) – термін грецького походження, один із розділів педагогіки, який вивчає закономірності засвоєння знань, умінь і навичок, формування переконань; визначає обсяг і структуру змісту освіти, вдосконалює методи й організаційні форми навчання, вплив навчального процесу на особу. Загалом, дидактика – це наука про навчання і освіти, їх мету і завдання, зміст, методи, форми, засоби, організацію, досягнуті результати [12; 33; 34; 108].

Вважається, що вперше термін дидактика використали у 1613 році німецькі педагоги *Кристоф Гельвіг* і *Йохим Юнг* у праці “Короткий звіт з дидактики, або Мистецтво навчання. Ратихімія”. В аналогічному значенні вживав цей термін і чех *Ян Амос Коменський* (1592–1670) у праці “Велика дидактика” (1657). Ця книга належить до світової скарбниці педагогічної думки. У своїй праці Я. А. Коменський виклав основи теорії навчання: зміст освіти, дидактичні принципи, методіку організації класно-урочної системи, зробив спробу виявити закономірності навчання. Він, зокрема, розкрив перші усталені залежності між можливостями учнів та умовами навчання, сформулював вимоги і правила навчання з урахуванням віку дітей.

На сьогодні дидактика відповідає на три питання: 1) для чого вчити? (зміст освіти); 2) як навчити? (методи і принципи); 3) як вчитися? (методи і прийоми самостійної діяльності). Дидактика науково обґрунтовує зміст, методи і форми навчання. ***Об'єктом дидактики є навчання як вид діяльності.***

Функції навчання – теоретична (діагностична і прогностична) та практична (нормативна, інструментальна).

Дидактика пов'язана з філософією, психологією, теорією виховання, фізіологією, етикою, естетикою, кібернетикою.

1.2. Підходи до типології європейських країн за етнічною та етнотериторіальною структурою населення

З огляду на велику кількість варіантів просторового поєднання етнонаціональної сфери і державно-територіальних структур, виникає необхідність виділення окремих типів держав за найбільш істотними ***етнотериторіальними ознаками***. В етнологічній і політологічній літературі цьому питанню не приділяли належної уваги і в основу виділення різних типів етнонаціональної структури держав зазвичай брали питому вагу етнонаціональних спільнот і груп, що в результаті зумовлювало надмірно спрощений поділ держав на моноетнічні і поліетнічні, не відображаючи реальної різноманітності варіантів. Причому, враховуючи наявність у більшості держав світу деякої частки населення, що не ідентифікує себе з етнічною більшістю.

У Європі з поліетнічних держав спостерігаються лише держави з трьома і більше ареалами проживання корінних етносів, один з яких суттєво переважає інші. Для оцінки рівня мозаїчності етнічного складу населення в державі застосовують інтегральний показник – індекс етнічної мозаїчності, який запропонував Б. М. Еккель. У Європі, як давньоосвоєному регіоні з високим ступенем сформованості та самосвідомості етнонаціональних спільнот, давніми традиціями етнодержавотворення, особливо помітним є переважання держав першого і другого типів.

Стосовно етнополітичної структури держав, то вона формується не лише етнонаціональним складом населення, а насамперед органічною і генетичною єдністю етнонаціональних і політичних компонентів, яка й творить етнополітичну систему. Типологічні особливості етнополітичних систем сучасних держав світу визначаються багатьма етногеографічними та історично-політичними чинниками.

Типологічні особливості етнополітичних систем залежать і від етногенетичних основ державності, насамперед від того, чи сучасні держави утворилися шляхом етнонаціонального самовизначення (Болгарія, Греція, Словаччина, Чехія та багато ін.) та етнополітичної інтеграції (Італія, Німеччина), чи внаслідок деколонізації етнічно різнорідних територій (більшість держав Америки та Африки), чи шляхом трансформування середньовічних династичних держав і колишніх імперій (Велика Британія, Іспанія, Португалія, Франція та ін.). Особливі труднощі формування територіальної етнополітичної системи переживають держави, що утворилися після Другої світової війни на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно строкатим складом населення. Тому важливе значення у формуванні територіальних етнополітичних систем держав світу має їхня приналежність загалом чи приналежність окремих їхніх частин до різних культурно-цивілізаційних регіонів, яка часто визначає ступінь сформованості і стабільності територіальних етнополітичних систем [39].

Також, залежно від особливостей поєднань таких компонентів (суцільні етнічні території, райони компактного зосередження етнічних меншин, етноконтактні смуги, етнічнозмішані ареали) окреслюється кілька варіантів. Зокрема, територіальну організацію етнонаціональної сфери держави, в основі якої лише одна етнічна територія, можна означити як моноареальну. Такий тип структури трапляється доволі рідко. Більш поширеним є моноареальний тип з вкрапленнями районів компактного зосередження етнонаціональних меншин, малих корінних народів чи етнічнозмішаних районів. Водночас райони компактного зосередження етнічних меншин за характером утворення можуть

бути двох типів: а) країни етнічних територій, ядра яких розміщені в сусідніх країнах, та б) райони, що сформувалися внаслідок міграцій. В окремих випадках державна територія є ареалом розселення двох автохтонних етнонаціональних спільнот, тобто має двоареальний характер. Поліареальний тип територіальної структури етнонаціональної сфери формується трьома і більше корінними етнічними територіями. Як окремий варіант, необхідно виділити змішаний переселенський тип, за яким автохтонне населення представлене малими етнічними спільнотами, ареали їхнього розселення іноді становлять невелику частку, а більшість населення держави сформувалося внаслідок міграцій [37, с. 59].

Дещо іншу класифікацію запропонував американський дослідник Уолкер Коннор. Всі держави він поділив на 4 великі групи:

1) нації-держави, населення яких є однорідним. Таких держав зовсім небагато (Ісландія, Норвегія, Польща);

2) іммігрантські держави, населення яких складається з іммігрантів різного етнічного походження. Хрестоматійний приклад США. Такі держави є етнічно нейтральними і характеризуються високим рівнем аккультурації та асиміляції свого населення;

3) “метисні держави” – це виключно латиноамериканські країни. На території європейського континенту вони відсутні;

4) багатонаціональні держави, які сьогодні становлять більшість. Цей тип держав У. Коннор поділяє на 3 підгрупи:

- багатонаціональні держави, населення яких склалось внаслідок імміграції;

- багатонаціональні держави, які складаються з кількох націй (колишні республіки СРСР і Югославії);

- багатонаціональні держави, населення яких: а) є наслідком міграції; б) складається з кількох груп, котрі свідомі своїх відмінностей і всіляко їх зберігають.

Критерієм цього разу виступає певна територія чи регіон, населення яких претендує на них і дає їм свою назву. Яскравим прикладом у Європі можуть бути Шотландія, Земля Басків, Земля Зулусів тощо [31].

Враховуючи невідповідність етнічної і політичної карт світу, територіальна організація етнонаціональної сфери більшості держав є синтезом територіальних структур окремих етнічних спільнот і груп, включає суцільні етнічні території, райони компактного розселення етнічних меншин, етнічнозмішані ареали. В межах самих етнічних територій часто виокремлюється низка субетнічних ареалів. Отже, залежно від особливостей поєднань зазначених компонентів, окреслюється кілька варіантів. Зокрема, територіальну організацію етнонаціональної сфери держави, в основі якої лише одна етнічна територія, можна означити як моноареальну. Такий тип структури трапляється доволі рідко. Найбільш поширеним є моноареальний тип з вкрапленнями районів компактного зосередження етнонаціональних меншин, малих корінних народів чи етнічно змішаних районів. Водночас райони компактного зосередження етнічних меншин за характером утворення можуть бути двох типів: а) окраїни етнічних територій, ядра яких розміщені в сусідніх країнах, та б) райони, що сформувалися внаслідок міграцій.

Отже, беручи за основу типологічні відмінності територіальної організації етнонаціональної сфери держав й ураховуючи загальні кількісні співвідношення етнонаціональних спільнот та історичні етногеографічні передумови, виділяємо такі основні типи держав за особливостями етнонаціональної структури населення. [12, с. 39]:

1) Моноетнічні держави, в яких частка етноменшин не перевищує 10%. В Європі до цього типу належить 20 держав (Албанія, Польща, Норвегія, Швеція, Ісландія, Ірландія, Португалія, Німеччина, Франція, Італія, Данія, Угорщина, Греція);

2) Переважно моноетнічні держави, в яких частка етнічної нації перевищує 65%, існують досить значні етноменшини. В Європі є 15 таких

держав, серед яких Україна, Білорусь, Молдова, Румунія, Словаччина, Франція, Фінляндія, Туреччина;

3) Двоетнічні держави-існує домінування двох етносів і незначна частка (до 10%) етноменшин. До цього типу належить Бельгія, Кіпр, Андорра;

4) Поліетнічні держави Європи. Держави з трьома і більше ареалами проживання корінних етносів, один із яких суттєво переважає (понад 65%): Іспанія, Велика Британія, Швейцарія, Росія (табл. 1.1) [26, с. 193; 28].

Таблиця 1.1

Структура етнічних меншин і типи європейських країн, 2020 р. [105]

Країна	Етнічні меншини	Частка населення етнічних меншин у загальній кількості населення, %	Типи держав за особливостями етнонаціональної структури
Австрія	Словенці, хорвати, угорці, чехи	19,2	Моноетнічна
Албанія	Греки, роми, македонці	17,4 (вкл.15% невизначених)	Моноетнічна
Андорра	Іспанці, португальці, французи	51,3	Двоетнічна Держава
Бельгія	Італійці, мароканці, французи	24,8	Двоетнічна Держава
Білорусія	Росіяни, поляки, українці	16,3	Переважно моноетнічна
Болгарія	Турки, румуни	23,1 (вкл.10% невизначених)	Моноетнічна
Боснія і Герцоговина	Серби, хорвати	22	Поліетнічна держава
Греція	Атиніанці, болгары-помаки, македонці, турки, роми	9,4	Моноетнічна
Данія	Ескімоси, німці, фарерці	13,6	Моноетнічна
Естонія	Росіяни, українці, білоруси	31,3	Переважно моноетнічна
Ірландія	-	17,8	Моноетнічна
Ісландія	Поляки, датчани	18,3	Моноетнічна
Італія	Албанці, греки, каталонці, німці, сардинці, словенці, ладінійці	9	Моноетнічна
Іспанія	Баски, галісійці, каталонці, роми	15,2%	Поліетнічна Держава
Латвія	Росіяни, українці, білоруси	37,3%	Переважно моноетнічна
Литва	Росіяни, українці, білоруси	15,9	Переважно моноетнічна
Ліхтенштейн	Швейцарці, австрійці, німці, італійці	34,2	Переважно моноетнічна

<i>Продовження табл. 1.1</i>			
1	2	3	4
Люксембург	Португаці, французи, німці, італійці, бельгійці	49,9	Моноетнічна
Молдова	Румуни, українці, гагаузи	24,9	Переважно моноетнічна
Монако	Французи, італійці, британці	67,9	Поліетнічна держава
Нідерланди	Турки, марроканці	23,1	Переважно моноетнічна
Німеччина	Датчани, поляки, сорби, фриззи	19	Моноетнічна
Норвегія	Саами, вірмени	18,5	Моноетнічна
Польща	Українці, росіяни	3,1	Моноетнічна
Португалія	Бразильці, українці, румуни	4	Моноетнічна
Румунія	Угорці, роми	14,6	Переважно моноетнічна
Сербія	Угорці, роми, боснійці	16,7	Поліетнічна держава
Словаччина	Угорці, роми	19,3 (невизначені 7%)	Переважно моноетнічна
Словенія	Серби, хорвати	16,9	Переважно моноетнічна
Угорщина	Роми, німці	14,4 (невизначені 12%)	Моноетнічна
Україна	Росіяни, білоруси, румуни	22,2	Переважно моноетнічна
Хорватія	Серби, угорці	9,6	Переважно моноетнічна
Чехія	Морави, словаки	35,7 (невизначені 28%)	Моноетнічна
Чорногорія	Серби, боснійці, албанці	55 (невизначені 5%)	Поліетнічна держава
Швеція	Сирійці, фіни, іракці	19,7	Моноетнічна
Швейцарія	Німці, італійці, португальці	29,7	Поліетнічна держава

Звичайно, етнічні кордони не завжди збігаються з державними. Зазначену типологію, з огляду на те, що при її обґрунтуванні пріоритетне значення мають етнотериторіальні особливості держав, можна означити як етногеографічну. Розподіл різних типів держав на карті світу є нерівномірним. Кожен великий історико-географічний регіон (частина світу) характеризується особливим і відмінним набором етногеографічних типів держав. Зокрема, в Європі, як давньоосвоєному регіоні з високим ступенем сформованості та самосвідомості

етнонаціональних спільнот, давніми традиціями етнодержавотворення, особливо помітним є переважання держав першого і другого типів [38, с. 39].

1.3. Методи географічного дослідження етнічного складу населення країн та етнічних меншин

Збільшення кількості публікацій щодо етнонаціонального складу населення різних держав, дає основу для вивчення різних етнонаціональних спільнот, водночас іноді призводить до формування деяких хибних тверджень. Помітним стає те, що істотною перешкодою до розроблення цілісної системи об'єктивних етногеографічних знань у Європі та формування концептуальних засад зрівноваженої етнополітики є невизначеність, а іноді й хибність, методологічних підходів, що на сьогодні є характерним для більшості соціальних досліджень. Поверхове запозичення різних підходів до розуміння етнонаціональної сфери часто поєднується й з еkleктичним використанням різних понятійно-термінологічних систем, які лише вносять плутанину у трактування таких понять, як нація, меншина, політична нація та ін., потребуючи додаткових роз'яснень. Є і багато інших прикладів того, як намагання відійти від традиційної термінології стає причиною неадекватного трактування етногеографічної ситуації на прикладі різних держав [38, с. 46].

Тому є необхідність застосування такого підходу, який міг би забезпечити об'єктивне і цілісне відображення реальних структурно-територіальних співвідношень в етнонаціональній сфері держав. І це питання можна розв'язати на основі використання структурно-функціонального підходу, який полягає у визначенні основних суб'єктів етногеографічних взаємин, їхніх кількісних параметрів, структурних співвідношень між їхніми ареалами розселення і характеру зв'язків між окремими елементами етнонаціональної сфери в процесі функціонування. Саме цей підхід дає змогу всебічно виявити стан і перспективи дальшого розвитку етнонаціональної сфери та окремих її підрозділів.

В умовах сучасного інтенсивного обміну науковими ідеями неможливо обійтися в етногеографічних дослідженнях без міждисциплінарного підходу, що передбачає часткове і критичне використання концептуальних принципів і методичних здобутків суміжних наук (етнології, соціології, політології), але обов'язково з урахуванням специфіки предмета етногеографії [38, с. 47].

Отже, на першому етапі етногеографічного дослідження необхідно окреслити і конкретизувати понятійно-термінологічний апарат (насамперед у контексті уникнення двозначного трактування понять і термінів), розкрити вихідні концептуальні засади та загальні принципи функціонування етногеографічних структур. Основне завдання другого етапу – визначити основні періоди формування етнонаціонального простору держави (етнічних територій, меж, демогеографічних параметрів), виявити роль різних чинників в етногеографічних змінах, закономірності походження та розвитку етногеографічних явищ. В основі третього етапу лежить структурно-функціональний аналіз етнонаціонального простору країни, включаючи демогеографічні параметри та розселення етнонаціональних спільнот і груп.

Спираючись на основні методологічні підходи етногеографічного дослідження держав, можна виділити такі основні складові методики регіонального етногеографічного аналізу: а) методика аналізу історичних етногеографічних процесів; б) методика аналізу сучасної територіальної організації етнонаціональної сфери, включаючи і проблеми етногеографічного районування; в) методика оцінювання регіональних проблем і перспектив етнонаціональних взаємин в Україні. Дослідження історичних етногеографічних процесів передбачає таку послідовність методичних прийомів [38, с. 48]:

1. Виділення методом періодизації основних етапів історичних етногеографічних змін. Аналіз за допомогою порівняльного та статистичних методів етногеографічної ситуації на історичних зрізах та виявлення тенденцій основних змін.

2. Виявлення тенденцій етнодемографічного розвитку шляхом порівняльного аналізу рядів динаміки кількості етнонаціональних спільнот і груп, а також груп населення за рідною мовою впродовж останніх історичних періодів.

3. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків релігійно-конфесійних та етногеографічних процесів.

4. Оцінювання рівня історичних етногеографічних процесів у сучасній територіальній організації етнонаціональної сфери держави.

Більшість методик ознайомлення з матеріалом полягає у поданні найперше загальної картини, щоб забезпечити загальний огляд, так, як це роблять у складанках, - для допасування окремих фрагментів на своє місце треба спочатку бачити велику картину. Вчителі серед методів викладання уроку використовують наступні методи: інформаційно-рецептивний, частково-пошуковий, проблемного викладання знань, польового спостереження дійсності.

1. *Інформаційно-рецептивний метод* – використовується для організації засвоєння учнями інформації (рецепція – сприймання). Він добре розвиває діяльність учителя і учнів. Ефективність цього методу перевірена практикою багатьох поколінь, він поширений у школах всіх країн, на всіх рівнях навчання. Інформаційно-рецептивний метод навчання полягає в тому, що вчитель повідомляє учням готову інформацію. Це можуть бути розповідь, пояснення матеріалу, бесіда, переказ тексту підручника, читання карти, добір з таблиці статистичних даних тощо.

2. *Частково-пошуковий метод*. Розв'язуючи проблемні завдання за допомогою вчителя, учні вчаться поетапно. Спочатку вчитель навчає учнів бачити проблему, пропонує поставити запитання до змісту матеріалу або висловити припущення на основі запропонованих фактів. Актуальним буде пояснити етнічну строкатість нашого регіону.

3. *Метод проблемного викладання знань*. Проблемний виклад знань учителем географії – важливий засіб розвитку самостійної і пізнавальної

діяльності учнів. Візьмемо за приклад питання, чому деякі етнічні меншини мають свою державу, а деякі ні.

4. *Метод польового спостереження дійсності* був і залишається базовим і одним із провідних для етнографічного дослідження. Цей метод яскраво розширить кругозір та залишиться приємні враження у учнів. Наприклад, спостереження у містечку Берегове, Закарпатської області-де не виїжджаючи за кордон можна побачили ареал компактного проживання угорців, побачити побут на звичаї іншої нації на території нашої держави. Також, на мою думку пізнавальною була б екскурсія в Білогірський район Кримської народної республіки. Так як культура кримських татар є унікальною, особливо на контрасті з нашою, для учнів буде цікавим спостереження за кількома етносами на території нашої держави.

У сучасних умовах необхідна організація цілеспрямованої етнокультурної підготовки студентів, майбутніх вчителів географії, формування в них суб'єктивної позиції як носія етнокультури. Першочерговим завданням у процесі розробки системи такої підготовки вважаємо проектування нормативно-правового та навчально-методичного забезпечення цього процесу у системі вищого навчального закладу, яке потребує чіткого визначення цілей і завдань, відповідного змістового наповнення курсів гуманітарних, соціально зорієнтованих і професійно орієнтованих дисциплін, проходження виробничої практики й науково-дослідницької роботи.

Наприклад, у процесі підготовки майбутніх учителів географії актуальним буде включення в зміст освіти системи знань про культуру та побут рідної етнографічної групи, а також етнокультурної інформації національних меншин регіону. Для цього в педагогічних інститутах та університетах України введено спецкурси: "Етнопедагогіка", "Основи етнокультурного виховання", "Етнокультура національних меншин регіону", "Етнокультурна діяльність педагога" та інші.

Етнокультурне виховання майбутніх учителів географії виявляється в тому, що вони вивчають специфіку виховання дітей на народних традиціях та

звичаях – передача соціально-культурного досвіду, трудових умінь і навичок здійснюється в природній невимушеній атмосфері через загальновідомі норми. Саме життя примушує дитину вчитися, набувати відповідний досвід. Засобом досягнення виховних цілей слугує народна спадщина традицій, звичаїв та обрядів.

Ефективність етнокультурної підготовки студентів в умовах вищого навчального закладу визначається низкою психолого-педагогічних умов: етнокультурної спрямованості освітнього середовища навчального закладу; здійснення міжпредметних зв'язків; мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності в етновиховному просторі та врахування принципів системності, доступності, гуманності, етнізації, культуровідповідності, природовідповідності, емоційності.

Розділ 2. СУПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

2.1. Історико-географічні особливості заселення Європи

Історія Європи описує історію заселення людьми Європейського континенту, діяльність людей, історію народів і країн, починаючи з доісторичних часів з першими поселеннями між 45 000 і 25 000 роками до н. е., до теперешніх часів. Європа залишалася незаселеною людьми досить довго порівняно з іншими континентами.

У Стародавній Греції зародилася Західна цивілізація (переважна більшість досягнень політики, науку й культури пов'язані з поглядами, що склалися у східному Середземномор'ї Європи). Велике переселення народів (рис. 2.1) лягло основою формування латинської мовної системи Європи, в основі якої утворилися багато мов Західної Європи. У X тис. до н. е. у Європі проживала половина населення Землі, у 1930-му 25 % (нині близько 9 %).

Рис. 2.1. Велике переселення народів [3]

Тепер, у Східній і Південно-Східній Європі мешкають здебільшого народи слов'янської групи (українці, росіяни, білоруси, поляки, чехи, словаки, болгары, македонці, словенці, серби, хорвати, чорногорці та боснійці). Центральну та Північну Європу населяє германо-мовна група (німці, австрійці, люксембуржці, ельзасці, голландці, фламандці, англійці, шотландці, датчани, шведи, норвежці та ісландці). До народів романської мовної групи, що мешкають переважно на території Південної Європи, належать італійці, французи, валлони, іспанці, каталонці, португальці, корсиканці, румуни, молдовани. Мовами окремих груп індоєвропейської сім'ї послуговуються греки та албанці. Євреї проживають майже в усіх країнах Європи, їх рідна мова — ідиш — наближена до німецької, але більшість розмовляє мовою оточення. Фіни, естонці, карели, саамі (лопарі), марійці, удмурти, комі тощо послуговуються мовами фінської групи. До угорської мовної групи належать угорці. Мовою семітської групи (близької до арабської) володіють мальтійці. Для народів Європи, особливо у багатонаціональних країнах, характерна двомовність або тримовність [5].

Наприклад, сепаратизм у Країні Басків має історичні передумови, оскільки баскська мова не є індоєвропейською мовою з деякими ознаками, що вказують на віддалений зв'язок із північнокавказькою мовною сім'єю.

2.2. Формування кордонів на політичній карті Європи

В Європі вже з раннього середньовіччя існували держави Київська Русь, Візантія, Священна Римська імперія, Англія та ін. Зміцнення цих держав сприяло посиленню їхнього прагнення до далеких територіальних завоювань. За рівнем державно-територіального поділу суходолу попереду безперечно була Європа. Першою національною державою стали Нідерланди (1581). Упродовж XIX ст. і до першої світової закінчився і новий етап творення політичної карти Європи. На політичній карті світу з'явилися нові держави: Польща, Чехословаччина, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Королівство сербів, хорватів і словенців та ін. З 90-х років XX ст. й ознаменувався крахом

комуністичної системи. Спочатку в одну державу об'єдналися Федеративна Республіка Німеччини (ФРН) і Німецька Демократична Республіка (НДР). Потім розпалися соціалістичні країни - СРСР (1991), Югославія (1991-1992) і Чехословаччина (1993). Внаслідок цього докорінно змінилася політична карта Європи.

Європа залишається політично нестабільною. Там існує багато осередків напруги (рис. 2.2). Етнічна або релігійна ідентичність громадян окремих територій породжує культурний регіоналізм та навіть радикальний сепаратизм. Через те політична карта Європи змінюється стрімкими темпами.

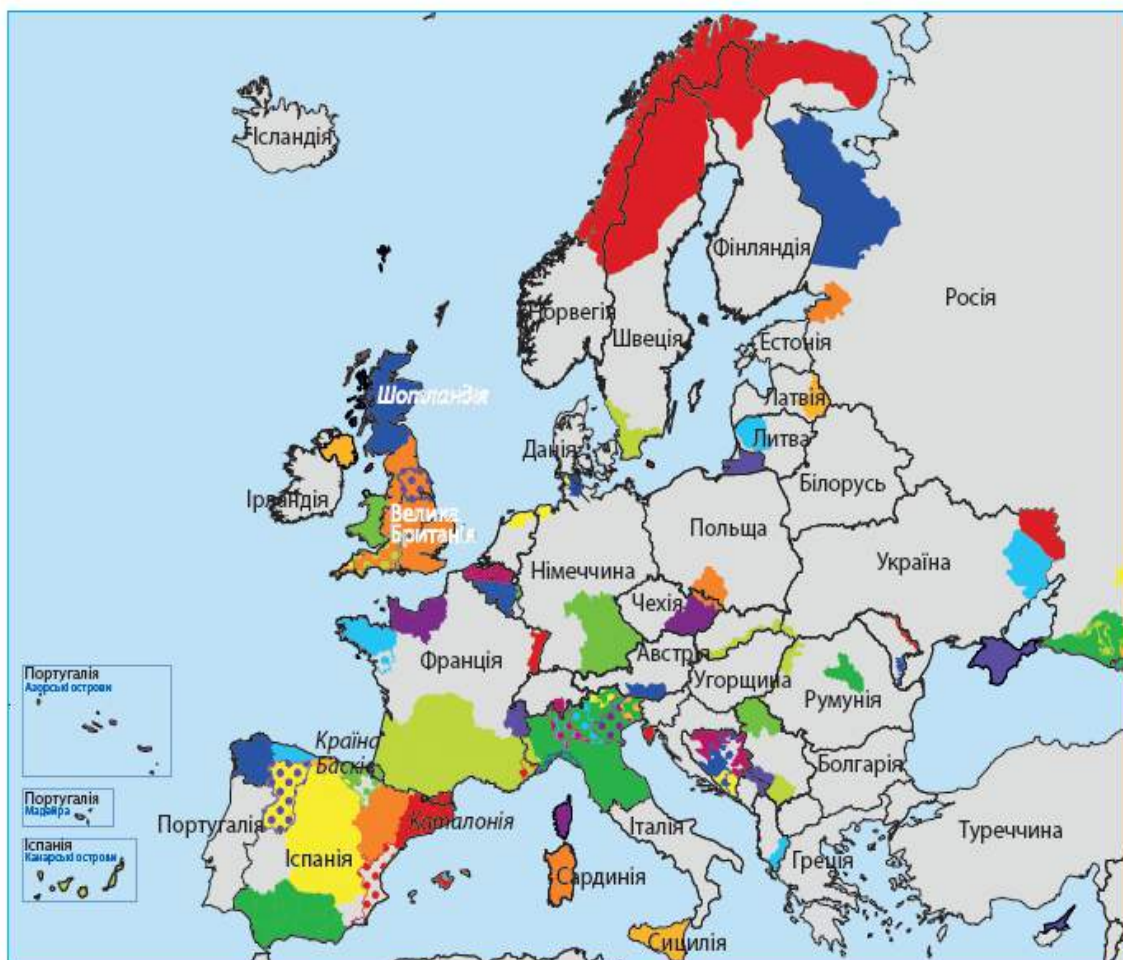

Рис. 2.2. Території Європи з проявами сепаратизму [54]

Так, Іспанія уже впродовж десятків років веде активну боротьбу із сепаратизмом у Каталонії із центром у Барселоні. У 2017 р. там відбувся референдум щодо незалежності й відокремлення цієї території від Іспанії. Спільною проблемою Іспанії та Франції є сепаратизм у Країні Басків.

Проблема сепаратизму гостро постала в Бельгії. Це пояснюється протистоянням між Валлонією, де проживає франкомовне населення, та Фландрією, де переважають фламандці, які говорять голландською мовою. Праві сили Фландрії не приховують амбіцій щодо утворення незалежної держави із включенням до неї Брюсселя. В Італії власна сепаратистська партія є в кожному регіоні. Так, з 1991 р. діє партія “Північна ліга”, яка виступає за посилення автономії північної частини Італії, аж до проголошення незалежної країни Паданії. У Великій Британії сепаратистські настрої на етнічному підґрунті поширені у Шотландії. На території Сербії внаслідок війни між сербами та албанцями у 2008 р. була проголошена так звана Республіка Косово зі столицею Приштина, яку визнало 111 держав світу. Україна не визнає існування жодних із самопроголошених державних утворень на території Європи.

2.3. Географія розселення етнічних меншин в європейських країнах

Питання етнічних меншин завжди є актуальними. Проблема статусу меншин пов’язана з демографічними, соціальними, культурними, особистісними чинниками, що продукують широкий спектр політичних наслідків. Ці та низка інших факторів мають геопросторовий вимір, який полягає у вивченні ролі та розташування етнічних меншин у країнах Європи, вивченні взаємовпливу національних меншин у європейському геопросторі.

На перший погляд етнічна карта Європи видається не надто мозаїчною з чітко виділеними великими ареалами окремих мовних груп, що переважно належать до індоєвропейської мовної сім’ї. Однак у межах цих ареалів існує дуже багато локальних територій, що здавна заселені малочисельними етносами, які унаслідок колосальних змін на політичній карті у ХХ ст. фактично набули статусу етнічної меншини. Європа впродовж декількох століть ще від Великих географічних відкриттів була залучена до інтенсивних міграційних процесів, що в свою чергу відобразилось і на формуванні європейських кордонів, і та етнічному складі. Останні десятиліття особливо

активізувалися міграційні процеси у Європі. Передумовами цього стало розпад комуністичного блоку держав, лібералізації ринку праці та впровадження нової міграційної політики в Європейському Союзі, що у 1990-х роках призвело до поступових змін етнічного складу населення Європи. Вплив міграції на етнічний склад відігравав велику роль упродовж усієї історії розвитку суспільства. У Європі проживає зараз понад 87 млн мігрантів.

В Європі більшість етнічних меншин живуть на своїй традиційній батьківщині, і завдяки історичній еволюції вони виявили їх включеними до держави з основною «титульною нацією», національної більшості, яка, як правило, проявляє культурну гегемонію за допомогою чистого ефекту чисельності, економічної, соціальної та політичної потужності.

У 2021 р. чисельність населення країн Європи налічує понад 750 млн. осіб (приблизно 10% від світової). Майже все населення належить до великої європеїдної раси, а більшість сучасних народів країн Європи розмовляє мовами індоєвропейської сім'ї. У Східній і Південно-Східній Європі мешкають здебільшого народи слов'янської групи (українці, росіяни, білоруси, поляки, чехи, словаки, болгары, македонці, словенці, серби, хорвати, чорногорці та боснійці). Центральну та Північну Європу населяє германо-мовна група (німці, австрійці, люксембуржці, ельзасці, голландці, фламандці, англійці, шотландці, датчани, шведи, норвежці та ісландці). До народів романської мовної групи, що мешкають переважно на території Південної Європи, належать італійці, французи, валлони, іспанці, каталонці, португальці, корсиканці, румуни, молдовани. Мовами окремих груп індоєвропейської сім'ї послуговуються греки та албанці. Євреї проживають майже в усіх країнах Європи, їх рідна мова — ідиш — наближена до німецької, але більшість розмовляє мовою оточення. Фіни, естонці, карели, саамі (лопарі), марійці, удмурти, комі тощо послуговуються мовами фінської групи. До угорської мовної групи належать угорці. Мовою семітської групи (близької до арабської) володіють мальтійці. Для народів Європи, особливо у багатонаціональних країнах, характерна двомовність або тримовність.

Безумовно, що Європа є етнічно різноманітною частиною світу, і що важливо, не знайти країну у якій немає груп населення, що етнічно буде відрізнятись від її титульної нації.

Звідки беруться етнічні меншини в Європі? Щоб відповісти на це питання, перш за все необхідно розрізнити різні типи меншин (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Типи етнічних меншин у сучасній Європі [106]

Етнічні групи, які проживають на території однієї держави (приймаючої держави), але одночасно є етнічними родичами титульної нації іншої, часто сусідньої, держави.	<ul style="list-style-type: none"> •Німці в Центральній та Східній Європі, Південному Тіролі, Бельгії, Данії та Франції •Греки і турки на Кіпрі •Албанці в Косово •Угорці в Румунії та Словаччині
Етнічні групи, батьківщина яких простягається в декількох різних державах, але не утворює титульної нації в жодній з них.	<ul style="list-style-type: none"> •Фризи Німеччини та Нідерландів •Баски та каталонці Іспанії та Франції •Лужицькі серби Німеччини, Польщі та Чехії
Етнічні групи, що живуть на батьківщині лише в одній частині, титульною нацією якої вони не є.	<ul style="list-style-type: none"> •Корсиканці та бретонці Франції •Галичани Іспанії •Шотландці валлійці Великобританії
Імігровані особи (часто без громадянства)	<ul style="list-style-type: none"> •Північноафриканські іммігранти у Франції •Турецькі заробітчани в Німеччині

У Європі існує понад 400 європейських меншин. Кожен сьомий європейець є частиною автохтонної меншини або розмовляє регіональною мовою, або мовою меншин.

Потреби та проблеми цих 400 груп можуть бути дуже неоднорідними. Існують відмінні моделі для досягнення балансу між меншинами та більшістю населення в Європі. Але є також держави, які заперечують існування їхніх автохтонних меншин. Європейські меншини просять більше уваги та впливу у своїх регіонах, своїх державах на європейському рівні. За офіційними номерами ЄС, крім 24 офіційних мов Європейського Союзу, існує понад 60 регіональних мов та мов меншин. Їх загальна кількість мовців оцінюється в 40 мільйонів громадян. У Європі 90 мов; 37 з них є національними мовами, а 53 мови вважаються «мовами без держави».

У багатьох європейських державах особи, які належать до національних меншин, не можуть використовувати свою мову в публічній сфері, в засобах масової інформації, в установах, в системі освіти. Ряд мов навіть не розпізнається. Наприклад, мова сінті у Греції чи провансальська в Італії. Отже, такі групи людей змушені використовувати мову більшості, коли вони контактують із публічною сферою чи державними установами.

Згідно з офіційними статистичними даними (Eurostat Yearbook of Facts 97) національні меншини існують майже у всіх країнах-членах ЄС, крім Португалії та Ірландії [102; 105].

Найбільш яскраво виражені національні меншини у таких країнах Північної Європи, як Данія та Великобританія (табл. 2.2) [102; 105].

Таблиця 2.2

Структура етнічних меншин Великобританії, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Валлійці	2 800 000	мовна меншина	Уельс, Шотландія
Ірландці	800 000	релігійна меншина	
Шотландці	5 100 000	мовна меншина	

Стосовно меншин Бельгія являється яскравим прикладом того, як багатоетнічність населення країни, що не була відображеною у національному законодавстві, призвела до змін державного устрою. Бельгійська нація була сформованою на основі трьох етнічних груп: фламандців, валлонів та німців. З 1993 Бельгія офіційно існує як федерація. Також Бельгію було поділено на 3 громади [44; 45; 102; 106].

Серед населення Данії етнічно виділяються фарерці, ескімоси та німці. У данській конституції від 5 червня 1953 статус меншин не є чітко зафіксованим. Проте система захисту прав меншин існує. Для жителів Фарерських островів і Гренландії вона проявляє себе у формі широкої автономії. У 1978 р. острів одержав широку автономію, зараз Гренландія має право на участь у міжнародно-правових договорах (табл. 2.3) [44; 45; 102; 106].

Структура етнічних меншин Гренландії, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Ескімоси	40 000	національна меншина	Від Чукотки до Пн. Гренландії
Німці	20 000	національна меншина	
Фарерці	43 000	національна меншина	Пд. Данії, Фарерські о-ви

На території Швеції живуть представники лишень одної етнічної меншини-саами. Більша частина саамів заселяє регіон Кемна Півночі країни, і 70% розмовляють на власній саамській мові. Закон 1993 р. вирішив питання саамів на національному рівні [106, с. 64].

Серед країн Південної Європи нами розглядаються Греція та Італія та Іспанія. В Іспанії можна виділити 3 регіони, які населяють національні меншини: Каталонія, Країна басків і Галісія, де населення має іншу культура та мову, ніж іспанська. Проте не всі регіони в однаковій мірі користуються правами меншин. Після прийняття нової конституції 1978 цим регіонам було надано статус автономних областей (табл. 2.4).

Структура етнічних меншин Іспанії, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Баски	525 000	національна меншина	Країна Басків, Наварра
Галісійці	2 500 000	національна меншина	Іспанія, Галісія
Каталонці	7 500 000	національна меншина	Іспанія, Каталонія
Роми (цигани)	500 000	-	-

Характерною ознакою питання національних меншин Іспанії є те, що могутні сепаратиські рухи зафіксовані в найрозвинутіших районах країни- Каталонії і Країні басків. Питання каталонської меншини не є таким

драматичним і відомим, як баскське питання, яке регулярно фігурує у пресі. Каталонія є одним з найрозвиненіших районів Іспанії. Вимоги автономії Каталонії завжди підтримувались всіма політичними партіями (див. табл. 2.4) [7; 102; 106; 107].

На території сучасної Греції проживають такі етнічні групи: турки, македонці, роми (цигани), атиніанці, болгари помаки. В основному ці етноси проживають на прикордонні. Така мультиетнічність є результатом історичних змін кордонів. На даний момент грецький уряд офіційно визнає існування лише релігійних меншин і стверджує, що населення держави є гомогенним, а тому існування етнічних меншин державою не визнається (табл. 2.5) [7; 102; 106; 107].

Таблиця 2.5

Структура етнічних меншин Греції, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Болгари-помаки	35 000	релігійна меншина	Західна Фракія (Ксанти, Родопі та Еврос)
Македонці	50 000	-	Північно-східна частина
Турки	55 000	релігійна меншина	Північно-східна частина
Роми (цигани)	20 000	-	-

Національних меншини в Італії налічується багато. Поряд з німецькомовною меншиною на території Італії проживають французи, провансальці, албанці, греки, каталонці, ладінійці, сардинці та словенці. Статус меншин у регіонах Італії є різним. Відповідно до конституції 1947р. італійці є уніфікованою і неподільною нацією, однак окремі меншини, що визнані як мовні, мають право на офіційне використання власної мови.

У 1948 р. парламентом Італії було прийнято автономний статус регіону “Трентіно-Південний Тіроль”. Окремої уваги заслуговують сардинці, котрі через свою чисельність, - 1,5 млн. осіб являються найбільшою меншиною.

Протест сардинців проти недостатнього статусу автономії часто виявляється у насильницький спосіб (табл. 2.6) [44; 101; 106].

Таблиця 2.6

Структура етнічних меншин Італії, 1997р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Албанці (арбереші)	90 000	мовна меншина	Пд. Італії, о. Сицилія
Греки	35 000	мовна меншина	Пд. Італії
Каталонці	20 000	мовна меншина	Пн-зх о. Сардинія
Німці	240 000	мовна меншина	Пн. Італії
Провансальці	200 000	мовна меншина	Північно-західній Італії (Валле-д'Аоста)
Сардинці	1 500 000	-	о. Сардинія

У Нідерландах єдиною автохтонною меншиною на тертої країни є фриззи. Вони живуть у пн-сх частині країни і говорять на своїй власній мові. Вже довгий час фризська мова є офіційно визнаною мовою у Нідерландах [101; 106; 107].

До автохтонних етнічних меншин Німеччини зачисляють датчан і сорбів, також етнічно виділяють фризів і поляків. Основний закон Німеччини не містить жодних норм щодо захисту меншин. З 1990р. фриззи є офіційно визнаними як меншина і отримала офіційних захист та підтримку. До невизнаних етнічних меншин Німеччини велика група етнічних поляків у регіоні Руру (табл. 2.8) [101; 106; 107].

Таблиця 2.8

Структура етнічних меншин Німеччини, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Датчани	30 000	мовна меншина	Пн. Німеччини, Шлезвіг
Поляки	100 000	мовна меншина	Пн-Сх. Німеччини, Дрезден, Лейпціг
Сорбів (лужицькі серби)	65 000	національна меншина	Пд-Сх. Німеччини
Фриззи	30 000	національна меншина	узбережжя Німецької затоки, Північного моря

У конституції Франції за 1958 р. зазначається, що Франція є неподільною республікою. Усі представними існуючих етнічних меншин трактуються як французькі громадяни з «мовними особливостями». Таку ж позицію Франція займає і на міжнародній арені, отже немає причин на положення статті 27 Конвенції Про Захист Прав Людини. До 50-х років офіційно не визнавалося існування мов меншин. Сьогодні фламандці заселяють пн-зх частину Франції, німецькомовним регіоном Франції є Ельзас, бретонське населення зменшується безупинно. Підставою є обменені можливості розвитку мови і культури. Каталонці вимагають не тільки законно визнання мовної меншини, а й статусу автономії. Поряд з цими етнічними групами серед населення Франції виділяють й інші етнічні меншини, котрі не являються автохтонними етнічними групами країни (табл. 2.9) [101; 106; 107].

Таблиця 2.9

Структура етнічних меншин Франції, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Аквітанці	1 500 000	громадяни з «мовними особливостями»	Нова Аквітанія на пд-зх Франції
Баски	80 000	те ж	регіон Умбрія, Італія
Бретонці	550 000	" "	на півострові Бретань (північно-західна Франція)
Каталонці	200 000	" "	переважно у департаменті Східні Піренеї
Корсіканці	162 000	" "	о. Корсика
Німці	1 260 000	" "	Пн-Сх. Франції
Фламандці	100 000	" "	Пн. Франції

Серед населення Австрії етнічно виділяються словенці, угорці, хорвати і чехи. За статусом вони є мовною меншиною. Ще Сен-Жерменський договір зобов'язав Австрію до захисту меншин на загальному рівні. Однак ще сьогодні представники етнічних меншин стверджують, що існують сфери, де вони відчувають себе дискримінованими і сьогодні (табл. 2.10) [101; 106; 107].

Структура етнічних меншин Австрії, 1997 р.

Етнічна меншина	Чисельність, осіб	Офіційний статус	Ареал розселення
Словенці	16 552	етнічна група	Пд. Австрії
Хорвати	18 648	етнічна група	Пн. Австрії
Угорці	4 250	етнічна група	Майже у всіх містах сх. Австрії
Чехи	4 500	етнічна група	Пн. Австрії

Здавалось би, що Західна Європа, заснувавши Європейське Співтовариство, уже перехворіла за замкнутість, однак факти свідчать про те, що такі країни, як Франція, Греція, Італія, побоюючись сепаратизму, і далі не визнають належним чином існування етнічних меншин на їх території.

2.4. Інкультурація та акультурація етнічних меншин у європейських країнах

Падіння Берлінської Стіни, створення Європейського союзу, введення на його території єдиної європейської валюти, створення єдиної європейської конституції-все це,здавалося, повинно було б привести до більшої інтеграції і взаємного проникнення культур в Європі. Однак цього не сталося. Навпаки, ЄС зіткнувся з сепаратизмом, прагненнями деяких країн-членів ЄС відмовитися від євро, не підтримали єдину європейську конституцію. Не всі прагнуть і до вступу в Європейське співтовариство. Крім того, всередині самих європейських держав різні етнічні групи відмовляються слідувати загальним європейським цінностям і активно, часом агресивно, відстоюють свою етнічну культуру. Особливо яскраво ці тенденції видно на прикладі активізації ісламських громад у Європі.

Разом з тим, як і раніше відкритим залишається питання про те, чому мігранти, етнічні меншини, які, здавалося б, мали збагачувати культуру їхньої країни, урізноманітнити її, часто, навпаки, є джерелом конфліктів і сепаратизму. Можна визначити дві основні причини цього, нерозривно

пов'язані один з одним. Одна з них-політична, інша пов'язана з соціальною психологією, точніше, з психологічними законами акультурації [48].

Інкультурація — процес входження індивіда в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом. Основний зміст інкультурації полягає в засвоєнні особливостей мислення й дій, моделей поведінки, які становлять культуру. Інкультурація - це процес залучення індивіда до культури, засвоєння ним певних звичок, норм і стереотипів поведінки. Можна сказати, що цей термін застосовується по відношенню до іммігрантів, пристосовуватись до нових культурних умов.

На мою думку, з процесом зникнення національних меншин пов'язані два основні чинники. По-перше, меншини зникають по причині їх асиміляції та пригнічення з боку інших, більш агресивних народів. Тобто один народ просто розчиняється в іншому. Найчастіше це стається з меншинами, що не мають власної державності. Так відбулося наприклад з багатьма народами, що проживають на території Російської Федерації (мері, комі-пермяки, чуваші, мордовці тощо), зараз вони повністю злились з російською нацією. Але є і зворотній приклад: євреї, цигани не маючи власної держави, вперто опиралися асиміляції і залишаються дотепер живими націями у багатьох європейських країнах. Друга причина зникнення націй – втрата самобутності. Культура, мова, традиції – це найважливіші ознаки національних меншин [77].

Приклад змішування націй можна навести майже у кожній країні. У різних країнах є різні комбінації меншин у межах своїх кордонах. Деякі країни відносно однорідні, наприклад, в Японії етнічна більшість, охоплює близько 99 відсотків населення; корейці, єдина міряна меншість, становлять менше половини відсотка. З іншого боку, у Сполучені Штати сприймаються у всьому світі як успішний експеримент в етнічному змішуванні меншин. Ще один вражаючий приклад багатоетнічної країни – Швейцарія, де французькі, німецькі та італійські мовці, розділені між прихильниками римо-католиків та протестантів, живуть і працюють у винятковій гармонії та процвітання.

Етнічна різноманітність у швейцарському випадку, мабуть, мала стимулюючу дію, а не подільну, як у багатьох інших країнах.

В останні десятиліття ХХ ст. проблема інкультурації розширилась за рахунок процесів акультурації-закономірностей входження людини в чуже культурне середовище. Отже, проблема є багатоаспектною і міждисциплінарною. На відміну від інкультурації, яка відбувається на рівні індивіда, акультурація відбувається на рівні соціальних груп (носіїв етнічних або національних культур) і здатна призвести як до збагачення, так і до зникнення (асиміляції) культури-реципієнта [77]

З плином часу мультикультуралізм проник і в Європу. Це призвело до того, що цілісність національних європейських держав була поставлена під загрозу, в основному через зростаючий потік етнічних мігрантів, які не хотіли і не хочуть приміряти на себе загальноєвропейські норми життя [77].

На закінчення необхідно сказати наступне. Етнічні культурні традиції існували завжди, питання в тому, чому вони постійно виходять на перший план. Відповідь на це питання слід шукати, як правило, в політичних і соціальних протиріччях, в проблемах акультурації і культурному шоці.[5, с. 320] Культура сьогодні - це перш за все арена інтенсивних політичних зіткнень. Необхідно шукати нові шляхи вирішення цих протиріч.

Слід враховувати, що поряд з акультурацією, важливим етапом чи навіть окремим типом етнічної асиміляції є мовна асиміляція, під якою мається на увазі процес втрати рідної мови і перехід на мову більшості. Кінцевий результат акультурації є адаптація. Разом з тим адаптація-це процес, який не можна оцінювати як виключно позитивний або негативний. Адаптація вкрай різноманітна і включає в себе різні форми співіснування з новою для себе культурою. Процеси акультурації незмінно супроводжуються культурним шоком.

Можна виділити кілька основних факторів, що впливають на вираженість культурного загрозливого стану для життя людини, породжених акультурацією. Це такі фактори, як:

- вік – коли в більш ранньому віці людина потрапляє в нове для себе культурне середовище, тим менш болісно проходить адаптація в ньому;
- гендер – докази того, що жінки більш схильні до стресу акультурації;
- освіта – чим вище рівень освіти, тим сильніше стресостійкість в новій культурі;
- культурна дистанція – чим більшою мірою існує розрив між двома культурами, характеризує близькість або відчуженість в релігії чи мови тим більше виражені культурні відмінності і менш успішна адаптація [6].

2.5. Вплив сучасних міграційних процесів на етнічний склад населення європейських країн

Останні десятиліття особливо активізувалися міграційних процесів у Європі. Передумовами цього стало розпад комуністичного блоку держав, лібералізації ринку праці та впровадження нової міграційної політики в Європейському Союзі, що у 1990-х роках призвело до поступових змін етнічного складу населення Європи.

По-перше, подивимось на міграційні шляхи до Європи. Перший пролягає з Африки через Середземне море переважно до Італії. Другий – із Сирії, Пакистану, Афганістану, Індії та Бангладеш через Туреччину до Греції та Болгарії. Третій, не такий масштабний, із Бангладеш та В'єтнаму через Росію до ЄС. Деякі нерегульовані мігранти намагалися перетинати українсько-російський кордон, але зважаючи на нинішню ситуацію на східних рубежах України, цей тиск не є значним.

Як відомо, міграційна статистика є недосконалою і неповною. Проте, за даними Міжнародної організації міграцій (МОМ) можна простежити країни вибуття і прибуття легальних мігрантів. У документах та статистичних базах ООН міжнародним мігрантом вважається особа, яка змінила країну постійного проживання на період понад три місяці. Варто також зазначити про досить вагомий відсоток трудових мігрантів.

Формування етнічної статистики в різних європейських країнах має свої особливості, що впливає на її порівнюваність та загалом достовірність емпіричної бази. Так, у переписах населення Франції етно-расова приналежність не враховується, а лише місце народження людини та її батьків, а також громадянство. У Великій Британії у переписах етнічну приналежність довгий час взагалі не визначали, але перепис 2011 р. містив питання і стосовно расової приналежності і стосовно етнічного самовизначення [77].

Вплив міграції на формування людності окремих регіонів і країн, їхнього етнічного складу відігравав велику роль упродовж усієї історії розвитку суспільства.

Європа впродовж декількох століть ще від Великих географічних відкриттів була залучена до інтенсивних міграційних процесів, що в свою чергу відобразилось і на формуванні європейських кордонів, і та етнічному складі. До початку Першої світової війни з Європи в Північну Америку виїхало 32 млн осіб, Південну Америку – 12 млн, Центральну Америку – 7,4 млн, Австралію та Нову Зеландію – 3 млн, а також близько 1,5 млн осіб в Африку [1, с. 11].

Величина і напрямки міжнародної міграції в Європейському Союзі залежать від глобальних економічних трендів та політичних криз у сусідніх регіонах (Північна Африка, Близький Схід, пострадянські країни Східної Європи). Пік імміграції в ЄС з-поза меж регіону припав на 2015 рік – 2 млн осіб (рис. 2.3). Надалі кількість прибулих дещо скоротилася. У 2019 р. у Європі загалом налічували 82,3 млн іммігрантів, що співмірно з населенням сучасної Німеччини (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка імміграції у Європі [24]

Субрегіони	Частка іммігрантів від загальної кількості населення, %				Кількість іммігрантів у 2019 р., млн осіб
	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2019 р.	
Західна Європа	9,5	11,4	12,8	15,6	30,4
Північна Європа	7,2	8,4	11,3	14,3	15,1
Південна Європа	3,0	5,3	10,6	10,8	16,5
Східна Європа	7,1	6,7	6,5	6,9	20,3
Європа загалом	6,9	7,8	9,6	11,0	82,3

Рис. 2.3. Розподіл арабського (мусульманського) населення у Євросоюзі [6]

Найбільша частка іммігрантів у Західній Європі – 15,6%, тоді як у Східній Європі лише 6,9% від усього населення належать до категорії мігрантів згідно підходів МОМ. Посилення етнічного різноманіття обумовлене притоком мігрантів з-поза меж Європи, тобто інших цивілізаційних регіонів, де населення сповідує інші релігії та й загалом має інші світоглядно-культурні цінності.

До цієї групи належать держави з тривалим періодом інтенсивної імміграції ще з часів колоніального минулого, отож серед найбільших міграційних когорт – вихідці з Індії та Пакистану у Великій Британії, Алжиру та Марокко у Франції, в Іспанії значна кількість народжених в Марокко та Еквадорі. За останніх декілька десятиліть зросла кількість турків в Німеччині, іракців у Швеції, сирійців у Нідерландах, Австрії, Данії, Швеції та Бельгії. Ще одна новітня тенденція у сучасній Європі, яку зафіксували упродовж попереднього раунду переписів – послаблення етнолінгвістичного домінування корінних народів європейських країн. Так, у Великій Британії другою мовою повсякденного спілкування після англійської стала польська, витіснивши з цієї позиції пенджабську, урду та бенгальську [29].

Україна має враховувати досвід європейських держав, розуміти тенденції зміни етнічного складу населення під впливом імміграції та оцінювати безпекові наслідки такої політики на майбутнє.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДИДАКТИЧНОЇ І ВИХОВНОЇ РОБОТИ УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН ЄВРОПИ

3.1. Нові програми з географії та компетентнісний підхід у її викладанні

Навчальну програму з “Географії” для загальноосвітніх навчальних закладів з метою здобуття базової загальної середньої освіти розроблено на підставі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392) з урахуванням Державного стандарту початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462) та відповідно до положень “Концепції Нової української школи” (2016 р.).

Нова програма забезпечує перехід від *предметоцентризму* до *дитиноцентризму*, щоб “теза навчати учня, а не викладати предмет” стала дієвою, а не залишалася лише гаслом. На підставі компетентнісного підходу знання мають бути лише теоретичними, а й практичними і стати ключем до розв’язання проблем, забезпечення самореалізації у соціумі, побудови успішної кар’єри [23]. Тому зміст навчального матеріалу з географії визначено з огляду на корисність та потрібність його за межами школи. Проте, необхідно пам’ятати, що актуальність необхідних знань з часом змінюється, тому треба навчити дитину мислити і навчити прогнозувати розвиток подій, вміти орієнтуватися у глобальному просторі на підставі вже отриманих і привчити здобувати нові знання.

Метою базової загальної середньої освіти є розвиток та соціалізація учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких навичок і навичок життєзабезпечення, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Основне завдання сучасної загальноосвітньої школи полягає у ретельному доборі навчального матеріалу за принципом життєвої доцільності й

функціональності, в активізації ролі самостійного навчання. Варто також ураховувати те, що для успішної реальної діяльності сьогодні недостатньо знань і умінь, необхідні ще віра в себе, у свої сили, вміння їх виховувати в собі, здатність ухвалювати рішення, жити й працювати в колективі й зосереджувати свої зусилля на конкретних завданнях, виявляти проблему, вести самостійний чи спільний пошук способів її розв'язання, брати на себе відповідальність за результати дій і вчинків [23].

Шкільна географічна освіта є не тільки джерелом нових знань про Землю, а й основою для формування світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до довкілля, адекватної поведінки в соціумі.

Структура і зміст програми з географії базуються на принципах неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, гуманізації, урахуванні вікових можливостей учнів, практичної спрямованості.

У програмі знайшли відображення наскрізні для шкільної географії змістові лінії, зазначені в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти та наскрізні теми, передбачені Концепцією Нової української школи.

Окремі елементи географічних знань учні отримують у початковій школі в інтегрованому курсі *“Я досліджую світ”*. Поглиблення цих знань відбувається у 5 класі під час продовження вивчення пропедевтичного курсу *“Природознавство”*, в якому на доступному для учнів рівні формуються початкові уявлення про Всесвіт, Землю як планету Сонячної системи, геосфери та складові середовища життя людини.

Географія у 6 класі (Загальна географія) – це перший систематичний курс нового шкільного предмета. Програма курсу розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких запланований *резерв часу* становить 6 годин, з яких 2 години доцільно присвятити вивченню народів Європи. Під час вивчення загальної географії в учнів формуються уявлення про Землю як природний

комплекс, особливості земних оболонок та їх взаємозв'язки. Початковий курс географії також містить відомості про географічні подорожі та дослідження нашої планети, особливості зображення земної кулі на глобусі й карті, кількість і розміщення її населення, людські раси, положення України та окремих держав на політичній карті світу. Таким чином, у 6 класі продовжується формування загальної географічної культури школярів. Учні оволодівають основними географічними уявленнями та поняттями, набувають певних умінь у роботі з різними джерелами географічної інформації. Завдяки урокам інформатики та дистанційному навчанню учні вміють шукати необхідну інформацію, вчать ретельніше її аналізувати, визначати взаємозв'язки з іншими предметами [23].

Географія у 7 класі (Материки й океани) є логічним продовженням курсу географії, що вивчався у 6 класі, й значною мірою ґрунтується на його матеріалі [23].

Для досягнення зазначеної мети вивчення географії у 7 класі окреслено такі завдання:

- продовжити формувати в учнів знання про географічну диференціацію природи Землі від загальнопланетарного до регіонального рівня;
- створити географічні уявлення про великі частини земної поверхні – природні комплекси материків та океанів, їх просторову неоднорідність;
- дати первинні поняття про політичну карту, населення та види його господарської діяльності, екологічні виклики людства;
- розвивати картографічну грамотність учнів, формувати практичні уміння щодо знаходження, систематизації та презентації різноманітної географічної інформації [23].

Вивчення географії у 8 класі (*Україна у світі: природа, населення*) спрямоване на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення [...].

Вивченням географії у 9 класі (*Україна і світове господарство*) завершується географічна освіта учнів основної школи на базовому рівні. На

цей курс відведено 52 години (1,5 години на тиждень), з яких 3 години становлять резерв часу. Провідною метою цього курсу є формування знань про тенденції розвитку національного та світового господарства й визначення місця України в сучасному світі [...].

Усі навчальні програми складені з урахуванням вивчення **чотирьох наскрізних змістових ліній**: “Екологічна безпека та сталий розвиток”, “Громадянська відповідальність”, “Здоров’я і безпека”, “Підприємливість і фінансова грамотність”.

Концепція “Нової української школи” визначає ще **десять ключових компетентностей**. Коротко їх проаналізуємо [23].

1. Спілкування державною (а також рідною у разі відмінності: для учнів – представників національних меншин) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування [23].

2. Спілкування іноземними мовами. Вміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання і письмо) у широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів. Уміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування.

3. Математична грамотність. Вміння застосовувати математичні методи для вирішення прикладних завдань у різних сферах діяльності. Здатність до розуміння і використання простих математичних моделей. Уміння будувати такі моделі для вирішення проблем.

4. Компетентності в природничих науках і технологіях. Наукове розуміння природи і сучасних технологій, а також здатність застосовувати його в практичній діяльності. Уміння застосовувати науковий метод, спостерігати,

аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати.

5. Інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботи з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо).

6. Уміння навчатися впродовж життя. Здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою навчальну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя.

7. Соціальні і громадянські компетентності. Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, на роботі. Вміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати здорових компромісів.

8. Підприємливість. Вміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави. Здатність до підприємницького ризику.

9. Загальнокультурна грамотність. Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших. Вона необхідна для розуміння менталітету та культурного надбання інших народів і народностей, для

вивчення особливостей життя представників етнічних меншин і корінних народів.

10. Екологічна грамотність і здорове життя. Вміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі довкілля для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя [23].

Курс “Географія” у старшій школі завершує базову географічну освіту учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Програма складена відповідно до типового навчального плану. У 10 класі на її вивчення відведено 52 години (1,5 години на тиждень), а в 11 класі – 35 годин (1 година на тиждень).

Навчальна програма для старшої школи розроблена на основі положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, згідно з яким шкільна географічна освіта є складовою освітньої галузі “Природознавство”. Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому живе людина.

Курс географії в 10 класі “Географія: регіони та країни” спрямований на формування в учнів знань про особливості населення регіонів загалом і окремих країн зокрема, просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних, екологічних процесах [23].

У навчальній програмі кожного класу завжди передбачений резервний час. Наприклад учням 10 класу доцільно резервний час використати для детальнішого вивчення поширення і розміщення етнічних меншин європейських країн, а також варто для самостійного вивчення та закріплення матеріалу пропонувати учням написання навчально-дослідного завдання у вигляді *реферату* на тему “*Суспільно-географічні аспекти розміщення етнічних менших у країнах Європи*”,

Можна передбачити виконання практичної роботи. Наприклад, складання карти “Поширення і розміщення етнічних меншин у європейських країнах”. В організації практичної роботи необхідно передбачити такі аспекти:

- створення ситуації проблемного навчання, щоб учні “зробили відкриття”;
- спрямувати роботу так, щоб учні самі самостійно розв’язували завдання;
- учень(-ниця) повинен(-на) перебувати у процесі творення;
- продумати завдання так, щоб був зв’язок між початком практичної роботи та її завершенням [23; 51, 53–54].

Для вивчення досліджуваного питання важливою є *позакласна (факультативна) робота з географії*, до якої залучають учнів, що виявляють зацікавленість до предмету та виховна робота. Ці форми вивчення географії є доволі цікавими та привертають увагу учнів до посиленого вивчення предмету, підкреслюють значимість і необхідність здобуття якісних географічних знань для оцінювання і розв’язання різних суспільних проблем. *Виховну роботу* можна проводити в ігровій формі, наприклад, вікторини; перегляд фільмів про життя представників національних меншин; вивчення їхньої культурної спадщини (національного одягу, кухні, звичаїв та обрядів, мистецьких творів).

Наприклад, проаналізуємо структуру підручника для 10 класу авторства *Коберник С. Г., Коваленко Р. Р. Географія (рівень стандарту)*. З восьми сторінок параграфів § 6. НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПИ: ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ і § 7. СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ТА ПРОЦЕСИ УРБАНІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ *лише одна неповна сторінка* відведена для викладення навчального матеріалу *про національну, мовну та релігійну структуру населення Європи*. Навчання за даним підручником передбачає вивчення населення Європи на двох уроках. У цьому перевага підручника *Коберник С. Г., Коваленко Р. Р. Географія (рівень стандарту)*, бо в підручниках інших авторів вивченню населення Європи загалом і етнічного складу зокрема передбачається лише один параграф.

Вивченню ж етнічних меншин у європейських країнах у підручниках для закладів середньої освіти окремо тем і уроків не відводиться. Ознайомлення зі складом і характеристика етнічних меншин у країнах Європи відбувається побіжно і дуже стисло. Ця інформація подається у підпунктах про етнічний склад населення Європи загалом. Вивченню української діаспори в країнах Європи приділяється більше уваги, ніж самим етнічним меншинам.

Через війну Росії проти України питанню становища етнічних меншин у країнах Європи стали приділяти трохи більше уваги у контексті зростання міграції населення. Збройні конфлікти на Близькому Сході також збільшили кількісно мусульманські меншини Європи.

За новими програмами у підручниках з профільним рівнем викладання географії, наприклад, В. Безуглий спочатку пропонує вивчати ще статеві-вікову, етнічну і релігійну структуру населення *світу*, а *потім окремо за регіонами*. Таким чином, кількість годин і обсяг викладеного матеріалу з вивчення населення загалом і етнічного складу зокрема збільшується.

3.2. Методика викладання етногеографічних знань у середній школі

Сучасна українська школа уже більш як десяток років орієнтується на компетентісне навчання, але особливого розвитку та неухильного його дотримання воно набуло після прийняття законів “Про вищу освіту” (2014 р.) та “Про освіту” (2017 р.). В цих освітніх документах говориться про те, що в учнів необхідно формувати етнічні та полікультурні цінності, які мають ґрунтуватися на вивченні духовної скарбниці українського народу, засвоєнні знань про культурний спадок етносів та націй. На основі цього слід розвивати індивідуальні особливості школярів, мотивувати їх до активної і свідомої громадянської позиції, відповідального ставлення до природи та людини, толерантному ставленні до представників різних етносів. Для того, щоб реалізувати ці результати та набути практичні навички, потрібно використовувати інноваційні педагогічні техніки, моделі та технології.

Одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є підготовка молоді до життя у полікультурному просторі, яке сприяє толерантному ставленні до представників різних етносів, збереженні власної етнічної самобутності та передачі наступним поколінням соціального досвіду, норм поведінки та суспільних традицій. Сьогодні, як ніколи раніше, важливо зміцнювати національну гідність та авторитет України, а це неможливо зробити без усвідомлення суспільної культурної самобутності [222; 28].

Сьогодні, як ніколи раніше, важливо зміцнювати національну гідність та авторитет України, а це неможливо зробити без усвідомлення суспільної культурної самобутності [22; 28]. Етнокультурна освіта – це важлива частина сучасної освіти, яка сприяє засвоєнню учнями знань про різноманітні культури, з'ясуванню загального та особливого в традиціях та звичаях, залученню до культурних цінностей народів та способу життя, вихованню молоді в дусі поваги до інших культур.

Сучасна освіта потребує зростання ролі вчителя як посередника між культурами різних етносів, які населяють Україну та Європу, його активній участі у формуванні культури міжнаціонального спілкування та розвитку національної самосвідомості, у відродженні принципів патріотичного виховання.

Для досягнення цих цілей при вивченні етнічних меншин на уроках географії пропонуються теми у розділах:

8 клас – Україна у світі: природа, населення

Розділ IV. Населення України та світу Тема 3. Етнічний склад населення

Розділ V. Природа та населення свого адміністративного регіону

10 клас (Профільний рівень)

Розділ I. Глобальний світ

Тема 2. Географія цивілізацій

Розділ V. Америка

Тема 1. Загальна характеристика Америки

Розділ III. Загальні суспільно-географічні закономірності світу

Тема 2. Демографічні процеси у світосистемі (профільний рівень, рівень стандарту)

Розділ IV. Суспільна географія держави (на прикладі України)

Тема 1. Українська держава

Тема 2. Населення України

Розділ VI. Африка

Тема 1. Загальна характеристика Африки

Також у 10 класі при вивченні географії країн та регіонів у розділі Європа. У загальній характеристиці Європи подається аналіз населення в цілому та його етнічний склад зокрема. У всіх програмах і підручниках з географії приділяється значна увага українській діаспорі в кожному регіоні світу.

Для більш детального вивчення цього питання під час викладання цієї теми кожен з учнів може підготувати декілька цікавих фактів про етнічний склад однієї з країн Європи, а на уроці учні будуть обмінюватись цією інформацією. На мою думку, такий досвід на уроках географії буде розширювати кругозір учнів та формувати толерантне ставлення до інших етносів.

У 9–11 класах загальноосвітніх навчальних закладів згідно з методичними рекомендаціями до програм викладання “Географії” пропонуються такі форми занять (уроків): *урок–лекція, урок–семінар, урок–дискусія, урок – “круглий стіл”, урок – контроль знань, урок роботи в Інтернеті* (розробка алгоритму пошуку інформації згідно теми уроки), *урок–конференція із застосуванням дистанційних технологій, урок–практикум, урок–дослідження* (міні-проект) тощо.

Ідеї національного злиття, як засвідчує світова історія, не виправдали себе в багатьох країнах і загалом підтвердили лише її аморальність – СРСР, Росія, Чехословаччина, Югославія. Сьогодні великі і багатонаціональні країни світу, наприклад, США та Канада, підтверджують міцність етнічно різноманітного суспільства завдяки дотриманню прав та свобод представників різних національностей. Ідея асиміляції етнокультур переросла в декларацію свобод і

демократії нового інтернаціонального типу суспільства. Емігранти з різних країн намагаються зберегти свою мову, релігію, традиції в іносередовищі. Це значною мірою стосується й освіти. Зарубіжні методики навчання вдало адаптовані до використання в школах української діаспори з урахуванням давніх традицій християнської культури. Двомовна (білінгвальна) освіта поширена не лише у США, а у країнах Європи, зокрема й в Україні. Окремі аспекти організації українського шкільництва закордоном, серед них і проблема збереження рідної мови зарубіжних українців, знайшли своє відображення в сучасних публікаціях М. Слабошпицького, С. Карпенко, В. Громова та інших.

В етнокультурній освіті І. Малиновський виокремлює три послідовних етапи: пропедевтика, навчання та впровадження в практику. На основі цього дослідник пропонує наступну її структуру: 1) на етапі пропедевтики здійснюється вирішення проблеми етнічної самоідентифікації дитини (етнокультурний освітній простір в цьому випадку – це атмосфера в сім'ї): перше ознайомлення з історією, культурою народу, національними звичаями і традиціями, фольклором; 2) основна частина етнокультурної освіти – це освіта в навчальних закладах різних типів (дитячих садках, школах, ліцеях, вищих навчальних закладах); 3) етнокультурне навчання поза різними інституціями, використання здобутих знань у практичній діяльності індивіда (участь у культурних центрах, гуртках, клубах, позашкільних установах, інших організаціях) [48; 68].

Відтак, етнокультурне виховання в сучасному освітньому просторі прогресивних країн світу здійснюється згідно принципу демократизації всіх сторін шкільного життя. В. Мадзігон акцентує на тому, що сучасна освіта “покликана виробити в кожного громадянина звички, настанови і цінності, без яких неможливе функціонування демократії. Формування демократичних цінностей в системі здійснюється через усі без винятку аспекти навчально-виховного процесу, на всіх його рівнях – змістовому, організаційному, функціональному, комунікативному” [9, с. 26].

Проблеми етнічного виховання особистості, під яким розуміємо формування та розвиток її духовних цінностей на основі засвоєння знань, навичок поведінки та діяльності представників рідного етносу, його традиційно-звичаєвої обрядовості, в європейських державах визріли вже після першої світової війни. Тут створюються міжнародні організації та центри для вивчення стану освіти в різних країнах, серед яких чільне місце посіло Міжнародне бюро освіти (МБО), засноване в 1925 р. спочатку як громадська організація при інституту педагогічних наук ім. Руссо Женевського університету, а з 1929 року очолюване міжнародною міжурядовою організацією. У Великобританії, Італії, Швейцарії, США, Японії та інших країнах публікується низка наукових праць, присвячених різним аспектам етнопедагогіки [5, с. 69]. Приміром, французький народ пережив період національного гноблення, приниження окупацією, частина громадян зайняла колабораціоністську позицію. Не випадково нині головними завданнями громадянської освіти у Франції є формування цінностей свободи, миру, толерантності, демократії, поваги до рідної мови, національних символів. Водночас французька держава відіграє помітну роль в європейських та світових інтеграційних процесах. У післявоєнній Німеччині в освітній сфері також значну увагу акцентували на толерантності міжособистісних взаємин, любові до світового співтовариства в органічному поєднанні з формуванням почуттів громадянського обов'язку та патріотизму.

Однак у сучасних умовах масштаби полікультурного виховання у провідних країнах світу різні: влада Англії, Німеччини, Франції намагається не акцентувати на цій проблемі, водночас значна увага її вирішенню приділена на офіційному рівні в Австралії, Іспанії Канаді, США. Так, полікультурна освіта в Канаді нерозривно пов'язана з проблемою конвергенції етнічних груп населення, оскільки канадська нація сформована з іммігрантів. Актом 1988 року (Multiculturalism Act) культурну розмаїтість проголошено базовим принципом канадського суспільства.

Світовий досвід організації освіти є повчальним для пострадянських країн, які пережили значно триваліший період бездержавності й національного приниження. Так, на відміну від багатьох європейських народів, формування української нації носило дискретний характер, оскільки Україна тривалий час не мала своєї державності, внаслідок чого була позбавлена можливості творити власний загальнонаціональний виховний ідеал.

У сучасній освіті пропагується ідея навчання як діалогу культур, тобто аналіз різнобічних проблем (історико-політичних, соціально-педагогічних) з позицій різних культур, виокремлення подібності в підходах на основі загальнолюдських цінностей та рівноправності усіх суб'єктів педагогічного процесу. Принцип полікультурного виховання може слугувати засобом примирення багатьох націй, але, безумовно, з визнанням прав корінних мешканців, котрі споконвіків населяли відповідну територію.

Під етнокультурним вихованням Л. Маєвська розуміє багатогранний і тривалий процес формування у психічних структурах індивіда відчуття кореневої природи етнокультури спільноти, одиницею якої він є, задля глибинного розуміння власного "Я", стимулювання внутрішнього потенціалу в процесі самовиявлення, творчого саморозвитку й самореалізації та цілеспрямованої підготовки до міжкультурного діалогу [10].

Основними методами, які використовуються в різних поєднаннях є:

– **пояснювально-ілюстративний,** що поєднує *словесні методи (розповідь, пояснення, робота з літературними джерелами)* з *ілюстрацією різних за змістом джерел (довідники, карти, схеми, діаграми, натуральні об'єкти та ін.);*

– **частково-пошуковий,** що ґрунтується на використанні географічних знань, життєвого і пізнавального досвіду учнів. Прикладом такого методу є *бесіда, яка залежно від дидактичних цілей уроку може бути перевіркою, евристичною, повторювально-узагальнюючою.*

Дослідницький метод як один з провідних способів організації пошукової діяльності учнів у навчальній роботі сприяє набуттю учнями умінь і навичок самостійної роботи.

Дослідницький метод *використовується під час складання графіків, діаграм, схем, звітів, економіко-географічних характеристик територій; роботи з різними джерелами географічного змісту та над творчими завданнями.*

Значний вплив на результативність навчального процесу мають *освітні технології: проблемного, модульного, особистісно-орієнтованого, перевернутого навчання, критичного мислення тощо*

Учням можна запропонувати відчувати себе справжніми режисерами і *створити коротке відео, міні-фільм, презентацію про життя етнічних меншин в одній з європейських країн.* Робота такого формату дає змогу проявити креативність і розкрити свій творчий потенціал кожному здобувачу освіти, а найголовніше зацікавити та стимулювати до вивчення предмету [82].

Для здобуття та закріплення знань на практиці цікавим дослідницьким методом є **STEM-освіта**, коли учні працюють над завданням чи проблемою, обґрунтовують шляхи розв'язання. STEM-навчання орієнтоване на проектно-, проблемно-, практико-орієнтовані підходи при викладанні певного предмета. Для цього необхідними є STEM-лабораторії, а вони не у кожній школі наявні. Знання потребують практики. Впровадження STEM-освіти покликане змінити економіку нашої країни, зробити її інноваційнішою та конкурентоспроможнішою [10; 68].

Отже, основна мета етногеографії – формування світоглядної освіченості особистості та національної свідомості учнів шляхом систематизації знань про духовну та матеріальну культуру українців, широкої інтеграції географії та етнографії, виховання патріотизму та формування активної життєвої позиції юного громадянина України.

3.3. Методика проведення виховних заходів у контексті вивчення етнічного складу населення країн Європи

Ще відомий український педагог Василь Сухомлинський відзначав важливість етнокультурної складової у вихованні дитини, її соціалізації, засвоєння учнями національних цінностей. Формування у дітей української та етнічної самобутності, сукупності знань про власну націю, етнос, історію, місце серед інших етносів, виховання національних і культурних традицій є важливою умовою соціалізації школярів [48].

Глибокий виховний потенціал географії як навчального предмета, її тісні зв'язки з сучасним життям нашої країни викликають необхідність оптимізації системи географічних знань, у якій основи науки відповідають інтересам та віковим пізнавальним можливостям учнів. При цьому потрібно передбачити навчання учнів способам застосування знань та вмінь для самостійного здобуття нових знань в умовах неперервної освіти. Тобто головною позицією сучасної школи має бути нерозривна єдність освіти і виховання, а кожний урок географії має одночасно навчати і виховувати [53].

Урочна, позаурочна та позакласна робота учнів тісно взаємопов'язані. Лише в їх нерозривній єдності досягається увесь комплекс освітніх, розвиваючих і виховних цілей з географії.

Позаурочна навчально-пізнавальна діяльність школярів здійснюється в позаурочний час. Вона визначається програмою з географії і є обов'язковою для кожного учня. Виховна робота спрямована на оволодіння учнями фактичного матеріалу, який використовують на наступних уроках, а також на закріплення, розширення, поглиблення і застосування певної частини змісту після її вивчення.

Географія, як навчальний предмет, має великі можливості для проведення позакласної виховної роботи, оскільки її зміст тісно пов'язаний з навколишнім світом, з господарською діяльністю людини, з міжнародними та внутрішньо-державними подіями.

Позаурочна і позакласна робота з географії відрізняється від урочної метою, змістом, організаційними формами і особливостями методики проведення.

Щодо навчальної мети позакласної роботи, то вона полягає в розширенні географічного світогляду і поглибленні знань в галузі географічної науки, удосконаленні загальнонавчальних і спеціальних для географії вмінь і навичок учнів.

Таким чином, зміст виховної позаурочної і позакласної роботи повинен розширювати і поглиблювати зміст навчальної програми з географії.

На позаурочних заняттях учні удосконалюють вміння самостійно поповнювати свої знання з різних джерел інформації [51; 53].

На екскурсіях і в походах вони закріплюють деякі дослідницькі методи географічної науки: вчать спостерігати, збирати та оформляти колекції гірських порід і мінералів, графічно відображати статистичні дані і т. д., складати плани і карти схеми походів, орієнтуватися на карті.

Під час підготовки і проведення конкурсів, вікторин, заочних подорожей, брейн-рингів, ранків, вечорів, зустрічей і т.д. формується в учнів самостійність, творчість, географічне мислення, пізнавальний інтерес, відбувається виховання найрізноманітніших рис особистості та здійснюється профорієнтаційна робота.

Отже, позаурочна робота з географії відрізняється від позакласної різноманітністю форм: гуртки, позакласні читання, географічні конференції із застосуванням дистанційних технологій, що активно використовуються зараз у навчальному процесі, ранки і вечори, конкурси, вікторини, екскурсії, походи, олімпіади, випуск рукописних видань (газет, альбомів).

Такі вихідні заходи можуть бути приурочені до певної події географічного чи екологічного змісту та відбуватись в межах одного чи кількох навчальних закладів або в межах цілої держави. Наприклад, до такої масової діяльності можна залучати учнів в рамках Міжнародного Дня туриста (27 вересня), Міжнародного метеорологічного дня (23 березня), Маршу парків і

Дня Землі (22 квітня), Міжнародного Дня енергозбереження (11 листопада), Дня Європи (5–8 травня) тощо.

Однією із найпоширеніших форм масової роботи з географії є тиждень географії в школі. Тиждень географії в школі є комплексним заходом, що поєднує в собі різноманітні форми позакласної роботи: вечори, конференції, огляди-конкурси географічних знань, конкурси газет, рефератів і т. д. [71; 53].

У позакласній роботі з географії вчителю необхідно використовувати також виховний потенціал музеїв: історичних, краєзнавчих, природничих, етнографічних, літературних, художніх, археологічних, історії школи, іншого навчального закладу, села чи міста, охорони природи тощо. Матеріал музеїв сприяє вихованню патріотизму, поглибленому пізнанню учнями рідного краю; розвиває дослідницькі навички (збір, поповнення та оформлення матеріалів експозиції).

Одним із завдань етнокультурного виховання дітей та молоді є усвідомлення та засвоєння ними культурних традицій певної спільноти, вихідцями з якої вони є [48].

Львівська область завжди відзначалась етнічною різноманітністю населення, строкатим етнонаціональним складом, яке історично формувалося протягом тривалого часу. Вивчення етнічності даного регіону учнями може здійснюватися як в урочній так і позакласній чи позашкільній роботі. Так, згідно навчальної програми на уроках географії ця тема вивчається у 8-му класі у IV розділі “Населення України та світу” та V розділі “Природа та населення свого адміністративного регіону”. Однією з тем IV розділу є Тема3 “Етнічний склад населення”, коли учні ознайомлюються із етносами, однонаціональними і багатонаціональними регіонами та країнами, вивчають національний склад населення України: особливості та регіональні відмінності; національні меншини та етнічні групи, основні райони їх розселення. У програмі також висвітлено очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів та наскрізні змістові лінії.

Значно більші можливості розкриваються перед педагогом під час вивчення наступного розділу “Природа та населення свого адміністративного регіону”, адже тут відведено окремі теми для вивчення населення регіону проживання, його етнічного складу. Змістом навчального матеріалу також передбачено дослідження у вигляді екскурсії для ознайомлення з об’єктами природи та культурної спадщини своєї місцевості.

Отож, як під час уроків так і в позакласній роботі школярі можуть отримати знання про етнокультурне середовище Львівської області та здобути важливі компетентності (зокрема етнічну чи етнокультурну).

Головним завданням вчителя в сучасній школі є творчий підхід до засвоєння в учнів різноманітних знань та вмінь. Рівень творчості педагога полягає у можливості використання ним низки методів та засобів навчання для досягнення поставлених цілей. Новаторським засобом у навчанні географії є використання натуральних об’єктів, які сприяють формуванню безпосередніх уявлень школярів про географічні об’єкти і явища, як природного так і культурного спрямування. Під час такого вивчення найкраще використовувати екскурсійно-туристичний метод. Проведення екскурсій та туристських походів на природні та культурні географічні об’єкти, у музеї, на виставки є одним із найцікавіших для учнів методів позакласної роботи. Він підвищує мотивацію учнів у вивченні географії. Позакласні екскурсії – це міні походи, де ведуться комплексні спостереження та дослідження географічного об’єкта. Екскурсійно-туристичний метод узагальнює всі відомі методи позакласної роботи.

Наприклад, актуальною і дуже цікавою для учнів була б екскурсія в німецькі міста Вайсвассер (Weißwasser) чи Люббенау (Lübbenau), адже саме в цих містах можна побачити, як в традиційному германському середовищі проживають слов’яни.

Як зазначає О. Цюняк, виховання любові до свого народу гармонійно поєднується з вихованням любові до землі, на якій мешкає цей народ. Завдання виховувати молоде покоління на основі вищих духовно-моральних цінностей та ідеалів, оволодіння елементами етнічної культури дає змогу сформувати

етнокультурну компетентність, яка ґрунтується на засадах теоретичних знань, об'єктивних уявлень, реалізується в уміннях, навичках і моделі поведінки [14]. При цьому важливо враховувати етнокультурні особливості, соціокультурну ситуацію в регіоні чи країні.

Тому вважаємо, що доповнювати шкільний матеріал слід і екскурсіями до етнографічних музеїв, скансенів, краєзнавчих кімнат, відвідувати різні етнофестивалі та свята. Це дозволить більш детально учнів ознайомити із духовними, культурними та мистецькими надбаннями етнічних спільнот та національних меншин, сформувати толерантне ставлення до представників інших культур.

Отже, у процесі етнокультурного виховання та набуття етнокультурної компетентності у школярів результативними є засоби екскурсійного туризму. Адже натуральні об'єкти (музеї, садиби, скансени) дозволяють ознайомити учнів з побутом, народними традиціями та звичаями національних меншин та етнографічних груп. У таких випадках передача соціокультурного досвіду здійснюється в природній невимушеній атмосфері через загальновідомі методичні прийоми та засоби. Причому засобом досягнення виховних цілей слугує культурна спадщина традицій, звичаїв обрядів. Тому проведення екскурсій в місця проживання етнографічних груп є доречним і дає хороші результати щодо освоєння практичних умінь та навичок.

ВИСНОВКИ

Етнічна меншина – етнічна група населення певної держави, що має спільні походження (дійсне чи уявне), культурні або фізичні характеристики, систему поглядів і зразків поведінки; група людей, некорінного етнічного походження, які живуть у сучасному для себе етносередовищі, групи населення, осілі у будь-якій державі, які перебувають у кількісній та фактичній меншості щодо титульної нації або становлять менше 50% усього населення, культивують свою національну унікальність, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, мовними, культурними або релігійними ознаками, усвідомлюють свою етнічну окремішність [4; 44; 49; 104].

Термін “етнічна меншина” активно використовується з середини 60-х років ХХ ст., до цього вживався термін “національна меншина”. Етнічна меншина, як і етнос, може існувати і дисперсно, і в середовищі, де етнокультурні цінності відіграють основну роль в об’єднанні вихідців одного етносу. Нині у міжетнічних стосунках у деяких поліетнічних країнах простежується прагнення етнічної більшості підкорити етнічну меншину, одночасно з прагненням меншин отримати етнічну автономію чи заснувати національну державу (у колишній Югославії, Росії). Згідно з типологією етнічної меншини Ф. Гекманна, меншини виокремлюють за трьома базовими ознаками: походженням (шляхи формування); структурно-соціальним становищем у суспільстві; політичними орієнтаціями. Етнічні меншини можуть бути п’ятьох типів: національні; регіональні; емігрантські; колоніальні; нові національні меншини. Національні меншини утворилися внаслідок виникнення націй-держав (національних держав), у яких збігалися державна самоорганізація й етнічна належність населення. Населення з вираженою етнічною ідентичністю у національних державах вважалося національною меншиною — різновидом етнічної меншини. Регіональними меншинами є групи населення, які всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність або, беручи участь в етнічних і політичних рухах, відроджують

етнічні традиції й культуру (баски й каталонці в Іспанії, валійці й шотландці у Великій Британії тощо) [104].

Емігрантські меншини поділяють на поселенські, утворені іммігрантами, що прибули чи прибувають на постійне місце проживання, та заробітчанські, сформовані з іммігрантів, що їдуть з метою тимчасового чи тривалого працевлаштування, проте можуть згодом залишитися на постійне проживання. Представниками колоніального типу етнічної меншини є індіанці Північної Америки, бушмени Африки тощо. Нові національні меншини, що утворилися в результаті становлення нових національних держав, є меншинами країн “третього світу”, у якому національні держави виникли шляхом колоніального поділу територій та встановлення кордонів без урахування етнічної специфіки. Базовими ознаками етнічної меншини є спільне походження, мова, релігія, культура, ціннісні орієнтації, почуття й поведінка в навколишньому середовищі, що формують сфери духовного життя та психологічну сутність людей і виявляються у їхній взаємодії [104].

Слід зазначити, що тема захисту прав людини є головною у міжнародному праві. Особливої актуальності набуває захист етнічних меншин у умовах політичних подій останніх років. Ні в кого не виникає сумніву, що неврахування інтересів цих груп населення в процесі формування внутрішньої та зовнішньої політики може призвести до конфліктів. На основі даного дослідження, можна зробити висновок, що і досі існує ціла низка невирішених проблем, які пов’язані із захистом прав національних меншин у європейському геопросторі. Основною невирішеною проблемою є те, що міжнародні організації, метою діяльності яких є підтримання миру та поширення демократії (ООН, ОБСЄ) так і не зуміли закріпити визначення “етнічна меншина” у міжнародних документах зобов’язального характеру. Саме тому, поширеною є проблема захисту меншин у країнах Європи.

Факти свідчать про те, що такі країни, як Франція, Греція, Італія, побоюючись сепаратизму, і далі не визнають належним чином існування етнічних меншин на їх території. Існують свої специфічні проблеми, пов’язані

із захистом прав меншин у Великобританії, Німеччині та Іспанії. Адже міжетнічні стосунки в історії ніколи не були безконфліктними. Однак існує також позитивний приклад щодо політики національних меншин – Бельгія.

Загалом, питання етнічних меншин на території Європи можна охарактеризувати, як доволі суперечливе. Але водночас існує значний потенціал для розвитку у цій сфері. Останні 20 років інтерес до питання меншин зростає з кожним роком. Європа протягом усієї історії була місцем проживання багатьох культур, причому це не завжди зводилося до мирного співжиття чи плідної взаємодії. Значно частіше етнокультурні відмінності ставали додатковим чинником міжетнічних протистоянь та конфліктів, на території Європи, основні причини яких лежали в соціально-економічній та політичній площинах.

Етнос — це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу - мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає важливим атрибутом етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етноси.

У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діяхронні інформаційні зв'язки, що забезпечують тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в

одному й тому ж часовому просторові, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно і дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато ін.).

Однак, на основі аналізу проблем можна зробити загальний висновок, що дискусій щодо етнічних меншин в останні роки значно побільшало, особливо зараз на тлі російсько-української війни, великої кількості біженців з України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Агафонова І. С.* Історія і культура національних меншин як об'єкт наукового дослідження / І. С. Агафонова // Відродження. – 1993. – № 9.
2. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO / за наук. ред. В. П. Мельника та А. С. Синиці [пер. І. В. Грабовський, У. І. Луц, А. С. Синиця]. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 568 с.
3. Атлас. Історія стародавнього світу. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pidruchniki.in.ua/atlas-istoriya-starodavnogo-svitu-6-klas>.
4. *Бацевич Ф. С.* Етнос // Словник термінів міжкультурної комунікації. – Київ : Довіра, 2007. – 205 с.
5. *Безуглий В. В., Козинець С. В.* Регіональна економічна та соціальна географія світу : посібник. – Київ: Академія, 2003. – 688 с.
6. *Безуглий В. В.* Географія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / В. В. Безуглий, Г. О. Лисичарова. – Київ : Генеза, 2018. – 192 с.
7. *Блій Г. де.* Географія: світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Муллер. – [пер. з англ.; передм. та розд. “Україна” О. Шаблія]. – Київ. : Либідь, 2004. – 740 с.
8. *Бузовський А. В.* Двомовна освіта у школах США та Європи / А. В. Бузовський // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_2_13; Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN14/11bavste.pdf>.
9. *Бондар В. І.* Дидактика : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / В. І. Бондар. – Київ : Либідь, 2005. – 262 с.
10. *Букатова О.* Технологія дистанційного навчання природничих наук учнів загальноосвітніх навчальних закладів / О. Букатова, О. Федорова, Л. Яренчук // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. – Педагогічні науки. – 2020. – № 1(68), лютий 2020. – С. 29–36. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/ped-visnik-68-2020-7.pdf>. – DOI випуску – 10.33310/2518-7813-2020-68-1.

11. *Васильєва Т. А.* Правовий статус етнічних меншин у країнах Західної Європи : Держава і право / Т. А. Васильєва. – 1992. – № 8. – С. 140.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.

13. *Вітман К. М.* Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми : монографія / К. М. Вітман. – Київ : Логос, 2007. – 336 с.

14. *Вітман К. М.* Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі / К. М. Вітман // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 54. – С. 22.

15. *Влах М.* Вербальна наукова мова: історичний контекст / М. Влах // Історія української географії : всеукр. наук.-теор. часопис. – Тернопіль, 2017. – Вип. 36. – С. 74–80.

16. *Влах М.* Географія населення: словник-довідник / М. Влах. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 241 с.

17. *Влах М. Р.* Головні проблеми розвитку суспільно-географічної термінології / М. Р. Влах // Історія української географії та картографії : зб. матер. Четвертої міжнар. наук. конф., присвяч. 110-літньому ювілею проф. Володимира Кубійовича (Тернопіль, 18–19 листопада 2010 р.). – Тернопіль, 2010. – Ч. I. – С. 89–92.

18. *Влах М.* Ісламізація Європи: історико-географічний контекст / М. Влах // Суспільна географія та картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії: матеріали Всеукр. наук. онлайн-семінару з участю закордон. учених, присвяч. 120-літтю від народження проф. Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. – С. 179–185.

19. *Влах М.* Історія географії: навч. посіб. / М. Влах. – [2-ге вид., доп., перероб.]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. – 338 с.

20. *Влах М.* Науково-історичні засади суспільно-географічного термінотворення / М. Влах // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія: Географія. – 2021. – № 1(50). – С. 21–29.

21. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.

22. Вступ до етнополітології : науково-навч. посіб. – Київ, 1999. – 300 с.

23. Географія 10–11 клас (Рівень стандарту): Навчальна програма затверджена Міністерством освіти і науки України (Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407) / Міністерство освіти і науки України, 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58909/#google_vignette.

24. *Гліба М. М.* Акультурація та інкультурація національних у розвинених країнах Європи / М. М. Гліба // Реалії, проблеми та перспективи розвитку географії, екології, туризму та сфери гостинності в Україні : зб. наук. праць. – Львів, 2022.

25. *Голіков А. П.* Словник-довідник суспільно-географічних термінів / А. П. Голіков, П. О. Чорномаз, Н. А. Казакова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2001. – 46 с.

26. *Гудзеляк І. І.* Географія населення : навч. посіб. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 236 с.

27. *Гудзеляк І. І.* Актуальні напрямки наукового дослідження міграції населення / І. І. Гудзеляк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону : зб. наук. праць / НАН України; Ін-т регіон. досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6 (80). – С. 145–149.

28. *Гудзеляк І. І.* Географія населення: навч. посібник / І. Гудзеляк. 2-ге вид., переробл., доп. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 256 с.

29. *Гудзеляк І.* Вплив міграції на етнічний склад населення Європи / І. Гудзеляк // Суспільна географія та картографія: наукова спадщина та сучасні

українознавчі студії: матеріали Всеукр. наук. онлайн-семінару з участю закордон. учених, присвяч. 120-літтю від народження проф. Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). – Львів : Простір-М, 2021. – С. 184–188.

30. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ / Верховна Рада України : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text>.

31. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року.

32. *Джаман В. О.* Регіональні системи розселення: демографічні аспекти : монографія / В. О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.

33. Дидактика // Великий тлумачний словник сучасної української мови [з дод. і допов.] / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – 5-те вид. – Київ; Ірпінь : Перун, 2005.

34. Дидактика вищої школи : навч. посіб. / О. О. Біляковська, І. Я. Мицишин, С. Б. Цюра. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 360 с.

35. Дистанційне навчання: сутність, особливості та технології : рек. показч. / Херсон. держ. ун-т ; упоряд.: Н. А. Арустамова, О. М. Блінова, С. М. Соболь. – Херсон : ХДУ, 2020. – 47 с. – [Електронний ресурс]. – URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/10739/>.

36. Дистанційна освіта і її інформаційно-програмне забезпечення / упоряд.: Л. О. Пономаренко [та ін.] // Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку 1991–2006 рр. : наук.-допом. бібліогр. показч. – Київ : Пед. думка, 2008. – С. 259–283.

37. *Дністрянський М. С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.

38. *Дністрянський М. С.* Етногеографія України : навч. посіб. / М. С. Дністрянський. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 230 с.

39. *Дністрянський М. С.* Типологія держав світу за структурно-територіальними параметрами як метод політико-географічного аналізу / М. С. Дністрянський // *Acta Veregsasiens.* – 2010. – № 1. – С. 221–231.

40. *Довбня Л. Е.* Специфіка навчального процесу в умовах пандемії COVID-19 / Л. Е. Довбня, П. І. Довбня // *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути. Педагогічні науки* [зб. наук. пр.]: матер. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 15 квітня 2020 р.). – Київ, 2020. – С. 43–47.

41. *Доценко А. І.* Територіальна організація розселення (теорія та практика) : монографія / А. І. Доценко. – Київ : НАН України; Фенікс, 2010. – 536 с.

42. *Економічна і соціальна географія країн світу* : навч. посіб. / за ред. Кузика С. П. – Львів : Світ, 2002. – 672 с.

43. *Етнополітика в Україні: Документи та матеріали* / за ред. В. Б. Євтуха. – Київ : Державний комітет України у справах національностей та міграції, 1998. – 120 с.

44. *Євтух В. Б.* Етнічні меншини Східної та Центральної Європи / В. Б. Євтух. – Київ : Інтел, 1994. – 206 с.

45. *Євтух В.* Етносу теорії // *Політична енциклопедія* [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – Київ : Парламентське вид-во, 2011. – 248 с.

46. *Збірка договорів Ради Європи* [Текст]. – Київ : Парламентське вид-во, 2000. – 655 с.

47. *Зеркаль М. М.* Дискурс трансформації політики Міністерства освіти, науки, молоді і спорту України щодо проблеми освіти етносів (1990–2000-і роки) // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського* : зб. наук. праць. – 2015. – № 3 – С. 31–37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/61.pdf>.

48. *Іщенко А. М.* Етнокультурний простір як фактор соціалізації дітей за В. О. Сухомлинським / А. М. Іщенко // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. – Педагогічні науки. – № 3 (62), вересень 2018. – Т. 1. – С. 41–46.

49. *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. / О. В. Картунов. – Київ: Ін-т економіки, упр. та госп. права, 1999. – 300 с.

50. *Княжева І.* Професійне становлення майбутніх педагогів в умовах університетської освіти // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. – Педагогічні науки. – 2020. – № 1(68), лютий 2020. – С. 110–115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/ped-visnik-68-2020-21.pdf>.

51. *Коберник С. Г.* Методика викладання географії в школі: навч.-метод. посіб. / С. Г. Коберник. – Київ: Стафед -2, 2000. – 320 с.

52. *Коберник С. Г.* Модель сучасного методичного посібника з географії для загальноосвітньої школи / С. Г. Коберник // Географія та основи економіки в школі. – 2005. – № 3. – С. 7–12.

53. *Коберник С. Г.* Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч. посіб. / С. Г. Коберник, Р. Р. Коваленко, О. Я. Скуратович; за ред. С. Г. Коберника. – Київ, 2005. – 319 с.

54. *Коберник С. Г.* Географія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / С. Г. Коберник, Р. Р. Коваленко. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2018. – 256 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://xn--e1ajqk.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/12/Kobernik-S.-G.-Geografiya-10-klas.pdf>.

55. *Ковальчук Г. В.* Етнічна толерантність та культура міжнаціонального спілкування у педагогічному процесі / Г. В. Ковальчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2011. – Вип. 29. – С. 97–102.

56. *Козак О. В.* Етнічні меншини у трансформаційних процесах в Центральній та Південно-Східній Європі / О. В. Козак // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2016. –

Вип. 46. – С. 392–395. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_46_65.

57. *Колупаєва А. А.* Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. – Харків : Ранок, 2019. – 304 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uahistory.co/lesson/teaching-children-with-special-educational-needs-2019.php>; http://sirc.xn----sbf6bgsdfd9q.xn--j1amh/wp-content/uploads/2022/07/Navch-ditei-z-osobl-osvitnimy-potrebamy-v-inkl-seredovyshchi-Kolupaieva_Taranchenko.pdf.

58. Концепція української політичної нації. Український погляд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrpohliad.org/analytics/kontseptsiya-ukrayinskoyi-politychnoyinatsiyi-peredistoriya-hvoroby-yiyi-diagnoz-ta-likuvannya.html>.

59. Конституція Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/182>.

60. *Котляр О. І.* Правове врегулювання захисту прав національних меншин Німеччини на федеральному рівні / О. І. Котляр // Адвокат. – 2012. – № 2. – С. 29–34.

61. *Криловець М. Г.* Виховний потенціал учителя / // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. – Серія: Педагогічні науки. – Глухів : ГДПУ, 2007. – Вип. 10. – С. 13–15

62. *Луцишин Г. І.* Роль національних меншин в євроінтеграційному процесі України / Г. І. Луцишин // Грані. Політологія. – 2014. – № 12 (116). – С. 66–71. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/268618236.pdf>.

63. *Ляпіна Л. А.* Класифікація основних характеристик етнічних меншин сучасної України / Л. А. Ляпіна // Наукові записки. – 2001. – Т. 19. Політичні науки. – С. 51–54.

64. *Мадзігон В. М.* Інформатизація в контексті демократизації освіти в Україні / В. М. Мадзігон // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 рр. Харків : ОВС, 2002.

65. *Маєвська Л. М.* Модель підготовки майбутнього учителя до етнокультурного виховання молодших школярів / Л. М. Маєвська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>.

66. *Малафіїк І. В.* Дидактика : навч. посіб. / Малафіїк І. В. – Київ : Кондор, 2009. – 406 с.

67. *Малой Т.* Роль національних меншин у процесі розширення та консолідації Євросоюзу / Т. Малой. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page8811.html>.

68. *Маслова Н. М.* Сучасні освітні технології у викладанні географії : навч.-метод. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. / Н. М. Маслова. – Кропивницький, 2019. – 101 с.

69. *Матієнко А. В.* Європейський досвід регулювання міжнаціональних відносин / А. В. Матієнко // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 52. – С. 179–187. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://app.nuoua.od.ua/archive/52_2014/24.pdf.

70. *Мельник Н. І.* Принципи адаптації національних професійних стандартів педагогічної освіти до європейської кваліфікаційної рамки: досвід країн Західної Європи // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. – Педагогічні науки. – 2015. – № 2(49), травень 2015. – С. 131–135. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-249-1.pdf.

71. Методика навчання географії (теоретичний аспект) : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : ТОВ “Друкарня “Рута””, 2017. – 214 с.

72. Методичні рекомендації з географії / Міністерство освіти і науки України, 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>.

73. Мигун М. Національні меншини країн ЄС у рамках євроінтеграції / М. Мигун // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Серія «Філософія». Спецвипуск. – 2022. – С. 115–129. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 174-Текст%20статті-358-1-10-20221121.pdf. Doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.8>.

74. Міронова І. С. Етнічні меншини. Словниково-документальні матеріали для слухачів секцій “Історія України”, “Новітня історія України”, “Історичне краєзнавство”, “Етнографічне краєзнавство” / І. С. Міронова, Ю. В. Котляр [під заг. ред. д.і.н. Ю. В. Котляра]. – Миколаїв, 2005. – 68 с.

75. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності учнів на уроках географії у 6–10 класах : методичні рекомендації / навч.-метод. посіб. для учителів географії. – Жовква, 2013. – 95 с.

76. Мяловицька Н. Права національних меншин: європейський досвід / Н. Мяловицька // Віче. – 2013. – №17. – С.25–26.

77. Назаревич А. В. Національні меншини країн Європейського Союзу в контексті інтеграційних процесів / А. Назаревич, С. Трохимчук; наук. ред.: М. Мальський. – Львів : Видав. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2002. – 12 с.

78. Олешко А. А. Сучасні тенденції міжнародної освітньої еміграції з України / А. А. Олешко, О. В. Ровнягін // Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн. – 2020. – № 3. – С. 21–25.

79. Олешко А. А. Удосконалення дистанційного навчання у вищій освіті в умовах пандемічних обмежень / А. А. Олешко, О. В. Ровнягін, В. Р. Годз // Держ. упр.: удосконалення та розвиток : електрон. наук. фах. вид. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2021/5.pdf.

80. Олійник О. В. Моделі дистанційного навчання: комунікативний аспект / О. В. Олійник // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2009. – Вип. 28. –

С. 188–195. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2009_28_22.

81. Організація дистанційного навчання в школі / упоряд. І. Коберник, З. Звиняцьківська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>.

82. *Панасюк О. В.* Мотиваційні компоненти освітньої діяльності при викладанні географії / О. В. Панасюк. [текст]. – 10 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.yakaboo.ua/ua/mif-pro-motivaciju.html?gclid=EA1aIQobChMIvq_ZwbzD-gIV4ZBoCR1eYw_4EAAAYASAAEgJlbvD_BwE.

83. *Пестушко В.* Географія в поезії / В. Пестушко // Географія та основи економіки в школі. – 2001. – № 3. – С. 23.

84. Про засади державної мовної політики : Закон України від 9 червня 2013 р. № 502917 [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218.

85. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-ХІІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>.

86. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 травня 2003 р. № 80215 [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – 259 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>.

87. *Пуховська Л. П.* Професійна підготовка вчителів у Західній Європі в кінці ХХ століття [Текст] : дис... д-ра пед. на-ук : 13.00.04 / Пуховська Людмила Прокопівна ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Київ, 1998. – 354 с.

88. Румунія: еволюція етнополітики та її правові рамки. URL: http://prismua.org/ethno_ro.

89. *Седова С. І.* Використання інформаційних технологій на уроках географії / С. І. Седова // Географія. – 2004. – № 9. – С. 23–27.

90. *Скоробагата Л. В.* Географічна поезія / Л. В. Скоробагата // Географія. – 2007. – № 5. – С. 21.

91. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.]: матер. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 15 квітня 2020 р.). – Київ, 2020. – 158 с.

92. *Танчин І. З.* Методологічні підходи до вивчення етнічних спільнот // Соціологія: навч. посіб. для студентів ВНЗ, аспірантів, викладачів. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ, 2008. – 351 с.

93. *Тищенко Ю. А.* Забезпечення ефективної участі меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд / Ю. А. Тищенко. – Київ : Український незалежний центр політичних досліджень, 2012. – 49 с.

94. *Товт М. М.* Міжнародно-правовий захист національних меншин в Україні та система контролю Ради Європи / М. М. Товт. – 2001. – № 7. – С. 28–31.

95. *Топчієв О. Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: навч. посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

96. *Турияниця С.* Захист етнонаціональних меншин Німеччини / С. Турияниця // Наукові записки. – 2007. – Вип. 33. – С. 452–461.

97. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук [гол. редкол.] та ін. – Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – 742 с.

98. *Цюняк О.* Професійна підготовка майбутніх педагогів у контексті етнокультурної парадигми / О. Цюняк // Гірська школа українських Карпат. – Івано-Франківськ, 2016. – № 15. – С. 84 – 86.

99. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

100. *Япринець Т. С.* Психолого-дидактичне підґрунтя навчально-пізнавальної діяльності школярів на уроках географії в основній школі // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені

В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. – Педагогічні науки. – 2015. – № 3(50), вересень 2015. – С. 310–315. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-350-na-m-k.pdf.

101. *Atlas of Migration*. – [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publicationen/atlasofmigration2019_II_web_191023.pdf.

102. Committee of Experts on Issues relating to the Protection of National Minorities – [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_Resources/DH-MIN_WorkingDocuments_en.asp.

103. *Frunta G*. The concept of “nation”. Report Committee on Legal Affairs and Human Rights. Parliamentary Assembly Council of Europe. URL: <https://pace.coe.int/en/files/11332>.

104. <https://gorodenok.com>.

105. The World Factbook. – [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.cia.gov/the-world-factbook>.

106. *Volf S*. Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts / S. Volf.

107. World Population Prospects. United Nation. Department of Economic and Social Affairs. – [Electronic resource]. – Mode of access : <https://population.un.org/wpp>.

108. <https://uk.wikipedia.org>.